

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIII-ik évf.   September—October 1888.   5-ik füzet.

BAUMGART BÁLINT ELET- ÉS JELLEMRAJZA.

E férfi — a kit a nép magyaros kiejtéssel *Bongárt*-nak nevezett — mint kolozsvári unitárius plebánus, 1672. jan. 12-én esti 1/2 órákor halt meg Kolozsvárat, szereteteitől siratva, tisztelőitől környezve. 1610. május 5-én született a Gergely-naptár szerinti időszámítás szerint Memel porosz városban a Bálti-tenger mellett. Hatvankét évre terjedt életéből 40-t hazájában töltött tanulással, önkiképzésével, a miből a leydai egyetemen 39 éves korában végzett tanulásra egy év esik. A theologiai tudományokba mélyen belemerülés, szabad gondolkozási iránya lelkiismeretét meghasonlásba hozta Luther tanaival, s bár félrevonulva tanulmányainak élt, s feltűnni nem kívánva, ifjak oktatásával foglalkozott, neve s hire olyan volt, hogy a regensburgi akadémiába kedvező ígéretek mellett meghivatott; de ő bensőjében a vallás magasb igazságai iránt ébredt mély hódolatát elfojtani nem tudta, ezért hazájából el kellett távoznia. A XVII-ik század 40-ik éve körül Lengyelországba ment, s ott a jó hírű lunclavicei iskola igazgatójává tétetvén, hét éven át tanította a lengyel ifjúságot, a szabad unitárius hitelvek védője s buzgó terjesztője volt, nemcsak nyilvános beszédeiben s oktatásában, de tudományos munkái által is, melyeknek azonban nagyobb része kinyomatására alkalma nem volt.¹⁾

Hét év eltelt s néhány havi pihenés után hivatott meg a kolozsvári unitárius nagyobb iskola (*Schola Major*) igazgatójává, s e tiszttét 1655-ig vitte. Ekkor a megboldogult Frank Ádám kolozsvári első pap helyett azon egyház szász nemzetű hivei által saját német prédikátoruknak, 1661. első papnak választatott meg, s e pályán haláláig tisztességben s mindenkitől szerettetve munkálkodott.²⁾

Baumgart tudós, munkás és buzgó egyházi férfi és író volt; de három országban töltvén életét, munkássága a három között osztott meg, ereje szétforgácsolódott; szülői vallását elhagyván, nemzete

¹⁾ Lásd az alább ismertetendő Emlékbeszédet.

²⁾ Lásd: *ugyanazt*.

tőle elidegenedett s életét nem vette figyelembe; a lengyelek közt tevékeny szelleme csak futó csillagként tűnt fel és átvonult, de megállapodásra közöttünk jutván, s mint egy nagy iskola igazgatójának, egy virágzó, de vegyes ajku gyülekezet papjának látható művei Erdélyben maradván fenn, életéről legtöbbet tudni s az utókorral is tudatni magyar tudósok és a magyar biographiai irodalom lettek volna hivatva; sajnos, hogy egyik sem tette meg, a mit -- ha ő német és Luther hitű marad — honfitársaitól bizonyára kiérdemelt volna.

Két rövid és vázlatilag készült komolyabb ismertetés van Baumgart életéről s munkásságáról; az egyik a róla az 1774—78-ik évben író Fosztó Uzoni István kéziratban maradt Unitárius Egyháztörténetének második könyvében¹⁾; a másik Bock Frigyes Sámuel porosz egyháztörténetírónak, az Antitrinitáriusokról s főleg a Socinianismusról és Socin-követőkről írt két kötetes nagy művében²⁾, ugyszintén annak a porosz Socinianusokról írt könyvében. Fosztó azonban Kolozsváratt folytatott papi, tanári és irodalmi munkásságát ki-gészítőleg bővíti, műveit egyenként elszámolja, a mi csak annyiban hiányos, hogy nem mondja meg határozottan: melyik műve volt kinyomtatva? Bock csak Regensburgban léte ideje alatt írt egy művét említi. Legtöbb életirati adat, beható lélektani jellemzés s Baumgart sokoldalú munkásságának rokonszenvesen írt méltatása van Szentiváni Márkus Dánielnek, (a ki Baumgartnak egykor tanítványa volt, később unitárius püspök), a kolozsvári unitárius nagyobb tanodában a meghalt után következett igazgatónak, felette tartott latin Emlék beszédében,³⁾ melynek életirati részét Fosztó Uzoni is felhasználta.

¹⁾ *Historiae Ecclesiae Transsilvano-Unitariae Liber Secundus*, 191—194. és 112—113. lapjain. (*Sz.-kereszt. gymn. példánya.*)

²⁾ *Friderici Sam. Bock, Soc. Reg. Mai. Pruss. in Senatu Ecclesiastico Consil. S. Theol. Doct. Graec. Litter. in Acad. Regiomontana Prof. Ord. et Bibliothecae R. Praefecti Primarii, Historia Antitrinitariorum, maxime Socinianismi et Socinianorum, quorum Auctores, Promotores Coetus, Tempa, Ministri, Scholae, Praeceptores, Officinae Typographicae, Bibliothecae, Colloquia, Synodi, Sectae, Pacificationes, Studia Irenica, Indoles, Disputationes, Fata prospera et adversa, Scripta typis expressa pariter atque inedita, necnon Opera illis opposita, Ex Fontibus, Magnamque partem Monumentis et Documentis Manuscriptis recensentur.* I. köt. 44—45. ll.

³⁾ *Oratio Funebris, quae Reverendo ac Clarissimo Viro, Valentino Baumgarto, Ecclesiae Unitariae Claudiopolitanae Primario Pastori, necnon dilectissimo quondam Praeceptori suo, qui animam immortalitatis cupidam, sub spe beatae resurrectionis, Deo Spirituum, Patri in Domino reddidit Anno aeta-*

Én e három forrásból állítottam össze ez élet- és jellemrajtot. Fosztótól magán élete folyamát, s művei jegyzékét, Szentivánitól a jellemzést, az erkölcsi és szellemi fényes vonások, a lelkiismereti szabadság iránti rajongó szeretet, a közjóért való belső érdeklődés és önmegtagadó eszménységét bizonyítékait vettem át.

De elébb azzal kell megismertetnem az olvasót: minő viszony állott fenn Német- és Lengyelország tudós férfiai és Erdély s a kolozsvári unitárius főtanoda és egyház közt amaz időben? Mi hozta őket összeköttetésbe? S mikor és hogy lett vége? Korunk ezt nem érti meg, s képzelni is alig tudja.

Erdélynek oly szabad alkotmánya volt a nemzeti fejedelmek alatt 1542-től 1690-ig, minő Európa egy országának sem. Teljes gondolat- és szólási szabadság volt a szószékeken az egyházban és iskolában. Görög- és Németországból, Belgiumból, Hollandiából, Lengyelországból, mint menhelyre jöttek üldözések elől oda, s főleg a kolozsvári unitáriusokhoz mint papok és tanárok, a szabad gondolkozású tudósok és írók. A kiket a protestáns ortodoxia vagy a jesuitismus hazájából szabad hitelveikért kiüldözött, rendesen előbb Svájcba, onnan Lengyelországba bujdosnak, s végre — ott is eltöröltetvén az alkotmányos vallásszabadság, — a kis Erdélyben Kolozsváratt nyugodtak meg, ott találtak hazát, védelmet és sokszor tehetségeikhez méltó alkalmazást. Az unitáriusok története egész sorát tárja elénk ily férfiaknak. Szándékom erről egykor nagyobb tanulmányt — e *Folyóirat* számára vagy a *Magyar Történelmi Társaság* sakközlönyébe írni. Most legyen elég e nevezetes történelmi tényt jeleznem s okát megmondanom.

Egyik ok — a mint látók — az ország alkotmányában volt; a másik abban található fel, hogy egyfelől Kolozsváratt szász és magyar hivekből állván mind az unitárius, mind az ev. reformált hitközségek, az isteni tiszteleteket német és magyar nyelven tartották, tehát német és magyar prédikátorokat kellett keresni és választani. Erdélyben német predikátort nem lehetett találni, mert a szászok Luther vallásához kapcsolták egész politikai és állami lételőket és sorsukat, autonómiájukból kifolyólag nemzeti gyűléseikben sokszor közzéadásig kimondták, hogy minden szász ekklezsia büntetés ter-

---

tis suae Sexagesimo Secundo, Epochae vero Christianae supra Millesimum ac Sexcentesimum, Septuagesimo Secundo, die XII. Januarii quadrante ante horam VI. vespertinam moestus parentavit Daniel Szentiváni, Scholae Unitariae itidem Claudiopolitanae Rector. Anno CIO. IOC. LXXII. die XVII. Januarii Claudiopoli, Apud Michaelem, Veres-Egyházi, 4-drét. 1—15. II.

he alatt köteles Luther vallásában megmaradni s a nemzeti gyűlés által elfogadott *agostai hitvallás*-t követni; mert csak ez védi meg — ugymondának — az elmagyarosodástól és a más vallásuak hatalmaskodása és velök való vallási és egyházi érintkezés miatti elnyomatástól és elpusztulástól, ez ad nekik nemzeti egységet és erőt.

Másik ok a latin oktatási nyelv. A reformatio behozta az istentiszteletbe és lichurgiába a nemzeti nyelvet, de az iskolába nem. Ott a humanista irány megtartotta a görög és latin klasszikai irodalom jogát és fölényét. A reformatorok mind jó latinok és görögök voltak; a ki e két nyelvet nem bírta, nem is érdemelte meg reformator nevé. A tankönyvek e két nyelven voltak írva, a tanzékekben ezeken folyt az előadás, mind a mellett, hogy épen Kolozsváratt e másfél században virágzó magyar irodalom volt. Mert a görög és latin klasszikai műveltséget a korsellem kívánta, s a biblia fordítás, exegetikai tudományok és e nyelveken szabatos előadási képesség fő tanári és papi kellék s közönséges szokás volt minden ország katedráin úgy az egyházban, mint az iskolában. A bibliographusok és neveléstörténetírók jól tudják ezt. Az az egy példa eléggé bizonyítja ezt, hogy Apáczai Csere János e századból való kis Magyar Logiká-ja és Encyclopaediá-ja, mint a legritkább unicum, mint cymelium emlittetik a magyar irodalomtörténetben. A latinság és görögség divat volt, a mi alól egy ország és nemzet tudósai sem vonhatták ki magukat, a kik a műveltségről s más nemzetekkel való versenyt haladásról lemondani és így civilizálatlannak tartani nem akartak.

E tény előtt meghajolván az egyház és iskola, ez magával vonta a világiakat, a nemzet értelmiségét, tehát ifjuságát is. A magyar ifjuság szintugy, mint a németországi, svájcz, lengyel és francia latinul és görögül tanult, ily előadásokat hallgatott, e nyelveken írt és beszélt. Nálunk is, főleg latinul még a hölgyek is megtanultak, olvastak, írtak e nyelven és társalogtak szélteben.

A XVI. és XVII. század ez általános két irányában van tehát oka annak, hogy az unitáriusok egyházi és közoktatási s nevelési története oly sok külföldi, nem-magyar nemzetiségű tudóst — papot és tanárt — mutat fel jelesei között.

Ezek közé tartozott Baumgart is, a kinek már most — úgy vélem — élete történetét folytathatom.

Születési helyét már említettem. Az, a Szentiváni Emlékbeszédében levő följegyzés szerint kies hely, halászatrá, mesterségüzésre és kereskedésre alkalmas. Szülői nem csekély származásuak

voltak: atyja Baumgart György (az Emlékbeszéd-ben is így van leírva) törvénybíró (scabinus), nagyatyja, Péter, 13 évig volt Memel város főbírája; anyja Sayer Orsolya, Sayer Bálint leánya, a ki regensburgi polgár s kórházfelügyelő volt. Az anya erényeiről híres nő volt s három fiát az isten félelmében gonddal nevelte. Emlithetne még sokat — mondja Szentiváni — a mi őt ajánlaná, de a miket kevésre becsült, s azt tartotta, hogy csak a ki jó, az nemes. E férfit lelki ajándékai tették nemessé, a mikkel Isten őt a közönséges sorsuak felett elhalmozta; nemessé tette szorgalma, nagy munkaképessége s az igazság keresésének kielégíthetlen vágya.

„Ezek — folytatja egykoruja — és több más, a mire őt az isteni igazság vezette, e nemes és bámulatra méltó férfit mindenkéző véleményére méltóvá tették. Ehez járult hosszas külföldi utazása, tudós férfiakkal való barátsága és érintkezései; azon közhivatalok, melyeket az iskolában és egyházban dicséretre méltóan viselt. „Látják hallgatóim! — így zárja be általános jellemzését a szónok — mintegy átfutólag s külső alakja szerint tűnik fel szemeink előtt e férfiú, mint posztó, mely eddig össze volt hajtva, vagy drága házi eszköz, melynek lényegét s mivoltát eddig nem is néztük, ezen túl feltárva, megkülönböztetőleg vizsgáljuk meg, hogy belső szépségeit és díszét voltaképen megismerhessük.

„Mekkora volt elméje — folytatja tovább — s minden, bár a legnehezebb dolog fe fogására úgy, mint kigondolására mily szerencsés és termékeny, azoknak, a kik őt valami iránt megkérdezték, feleletre mily kész és képes, jobban senki meg nem ítélni, mint ők, az ő tanítványai, a kik a tudás amaz erős és bő forrását gyakran használva észlelték. De mások is vannak, a kik őt ismerték, szerették s tisztelték. Neki a dolog megfontolására s az igazság próbakövéhez mérésére, valamint a hittani kérdések kinyomozására nem csak erős és fegyelmezett ítélete volt, de emlékezete is olyan, a mi tanulásra és a tudás közlésére képesítette.

„De ő ezt is maga szerezte, s ezek iránt oktatást venni már XVII. éves korában Königsbergbe ment, oda vonta epedő tudomány-szomja, bár atyja mesteremberré vagy kereskedővé akarta tenni. Neki egyik sem tetszett: amaz azért, mert az — a mint magát kifejezte — sok rondasággal jár, ez, mert család nélkül nem gyakorolható. Miután az iskolában 3 évet eltöltött s a legdicséretesebben tanult, élete 20-ik évében az akadémián kezdett tanulni s rövid időn a tudományok minden ágában oly dicséretes előmenetelt tett, hogy 24 éves korában a szépművészet és bölcsészet mesterévé lett. Azontul ugyan-

azon akadémián a logikából, metaphysikából és a bölcsészet más ágaiból tudományos előadásokat kezdett tartani. Ez rá nézve nemcsak megtisztelő, de hasznot adó is volt. De e szerencsével nem akart soká élni. A mint kora és a költség engedé, vágyott más nemzetek iskoláit is meglátogatni. Ezért ment — mint fennebb említve volt — a belga akadémiákra, a hol a leydai tetszvéen leginkább, egy időre megtelepedett s félrevonultan a tudományoknak élt. De nem maradhatott elrejtőzve. Nehány jeles dolgokra született ifju, látván tudományának fényes sugarait, magukat keze és oktatása alá adták, a mi neki az akadémián hírét és kitünő férfiak kegyét szerezte meg. De idővel megunta a külföldön léteit, s visszatért Regensburgba s ott az előbbitől különböző elfoglalást talált. Miután ugyanis a szentírást s annak megértésére vezető könyveket olvasgatva, e századnak nem tetsző tudomány (érti a szabad vallásos hitelveket) igazságait megismerte s azokat eltökélett szívvél elfogadta, új pályája kezdetén mindjárt hitének és állhatatosságának különféle üldöztetések közt bizonyítékát adta, e felett azon bizonytalan roszakra és nehéz munkákra, melyeknek kis sergők ki volt téve, magát előkészítette és megerősítette. S bár azon jeles férfiaknak, a kiknek gyűlölségét a Luther vallása elhagyása által magára vonta, később nemcsak szívöket megengesztelte, de — a mint már fennebb volt említve — az ottani akadémián tanári hivatallal is megkináltatott, mégis ő azt, akár bensőjében az igazságot elnyomva, akár nyilván megtagadva, elfogadni hajlandó nem volt, s nagyobbra becsülte meggyőződését a világ dicsőségénél és gazdagságánál, elhagyta hazáját a XVII-ik század 40-ik éve körül s a lengyelországi részekbe ment át. Ottani sorsa fennebb már volt érintve.

„Hét évi munka után hivatott meg Kolozsvárra iskolaigazgatóvá s ott Dálnoki Lőrincz, Radetius Mihály, Járai János, azután Árkosi Tegző Benedek és Pauli István lector társaival, mint igen kitünő férfiakkal, (bárha az utolsó akkor még életben volt, de igen betegen — jegyzi meg az Emlékszed írója —) 13 éven át akkora szorgalommal s oly igyekezettel igazgatott, hogy mindenki-ben bámulatot keltett. Nagy volt azon időben a kolozsvári főtanodában nemcsak a nép, de a nemesség köréből való tanuló ifjuságszáma, tanulási igyekezete és versenyzési ösztöne. Nem csoda. Ez időben ugyanis — így ismerteti korát az Emlékszed írója — a tudománynak kedvező béke volt az országban, a tanulóira bőv alkalom, sokan voltak az adakozó Mecenások s különösen Baumgart tanárnak a tanításban való otthonossága, magyarázataiban a böl-

csesség, beszédeiben a latin nyelv kifejezésre jutott bámulatos szépsége, minden tanulónak ösztönt adtak a tanulásra s őket a tudományok megszerzésére csodaszerüleg fellelkesítették. Alig van az egybehasonlító bölcsességnek valamely ága, a mit ő tanítványainak nyilván vagy magánlag elő nem adott volna; de kiváltképen a keresztény vallás tanait, a mint azok a szent könyvekben meg vannak írva, azok lelkébe hiven belecsepegtette, elannyira, hogy iskolájából mind az egyházba a szertartásokban és vallásokban jártas papok, mind a fejedelmek udvaraiba a politikában és történelemben kitűnően készült férfiak, mind végre tanulás és tapasztalás végett külföldi akadémiákra menő jelesen kiképzett ifjak kerültek ki, a kik mindnyájan, valahányan ma élnek, megőrzik kedvelt tanítójuk emlékét, a mig élnek.

„De munkássága nem maradt csak e határok között — folytatja egykorja. — Előbb — a mint már volt érintve — a százszok prédikátorává, később a tudós és ékesen szólásáról híres Járai János halálával — a kinek életvilágát az akkor dühöngő pestises járvány oltotta ki — első pappá választatott. E tisztében élte utolsó pillanataig serényen és példás hűséggel járt el, a mikor is a dühöngő pestises járvány szerető hivei közül kiragadta. Ő egészen egyháza javára élt ama veszélyes és sanyaru időben, a midőn az annyi rosz által megpróbáltatott város benn — jó és bal szerencsére készen — német őrséget és seregeket tartott, künn pedig ostromló hadak fenyegető menykövei rettentették; s bár nem kevés polgártársuk, megunva a szenvedett rosszat, vagy jobb sors, vagy szabadsága biztosítása végett a városból napról napra lopva kiszökött, Baumgart a harc dühöngései közt, az élet és halál mesgyéjén szilárdan megállva, inkább akarta hiveivel — ha Istennek úgy tetszik vala — a végső sorsnak is kitenni magát, mintsem hogy dicstelen eltávozással a jó pásztor kötelességét megszegje s dicsőségétől maga foszsa meg magát.“

Családi életéből is jellemzőket hagyott fenn az Emlék beszéd írója. „Neje — ugymond — négy volt. Az egyiket — Stegmann Péter leányát — Lengyelországból vette volt, egy tudós férfit, a Marchia-beliek papja leányát. Ettől két fia született, egyik az a nevét viselő ifju, a ki külföldön nagy ismeretekkel tökéletesítette magát s atyja halálakor a belga akadémiában volt. A másik, János, a ki itthon élt, mint szép reményre jogosító szerény ifju, s most elvesztett atyját gyászban siratta. Többi nőit Kolozvárról vette, az egyik Lutsch Orsolya, Neckel Jeromos özvegye volt, a kit 1659-ben

vett nőül, s csak 13 hónapot élt vele; a második Brassai Margit, Pauli Márton özvegye, a kivel 6 évig élt; utoljára, halála előtt két évvel, vette el Wilhelm Márton elbingeni vegyész özvegyét, Fossi Erzsébetet, a ki szintén siratta férjét koporsója mellett. Egyiktől sem maradt gyermeke, de mindenikkel oly szeretetben élt, a mint ez egy jó férjtől kívánható.¹⁾

Fosztó Uzoni István Baumgart igazgatóságáról két jellemző körülményt jegyzett fel. Irja t. i., hogy ő 1648. május 23-án lett igazgató, június 10-én kezdette tanítani a logikát; 1652. május hónapjáig az iskolai anyakönyvbe Pomarius Keresztély (Christianus Pomarius) néven van (tévedésből) beíratva, később ismét Baumgart néven neveztetik állandóan; őt a szász nemzetiségűek részéről választották meg a kolozsvári nagyobb iskola igazgatójává a városi tanács és a tanári kar, s e hivatalt 14, a szász papságot 6 évig vitte. Említi első nejevel eltelt életéből annak hűtlenségét; de a mit a böles és gyöngéd férj gyermekei és neje nagyhirnevű atyja iránti tekintetből oly kiméletes alakban intézett el, hogy abból hívei közt megbotránkozás ne támadhasson.²⁾

Tudományáról írott, részint nyomtatott művek tanuskodnak.

1. Időrendben legelső műve 1640. aug. 16. Regensburgban tartott beszéde.³⁾ Ez Bock művében fordul elé, Fosztó Uzoni nem ismerte. Ezenkívül Bock még öt művét említi, némileg más szöveggel és alakban, de — úgy látszik — egy forrásból. Fosztó ellenben teljes jegyzékét adja Baumgart nyomtatott és kéziratban levő műveinek.

2. Nyomtatott művének czime: ⁴⁾ A Tekintetes és Jeles, s igen Tudós Csana di Antal kolozsvári polgár és kereskedő felett Baumgart Bálint által mondott Beszéd. Fosztó a következőket idézi belőle, mint szép helyeket: „Nem kell ide keresni — mondja a szónok — a kik sirjanak e koporsó körül, maga az Isten szomorúságra

¹⁾ Fosztó Uzoni I. Kézirati Történetében ez a II. kötet, II. könyve és III. fejezete 191—192. lapján van rövidre vontan előadva. (L. a székely-kereszturi gymnasium példányában.)

²⁾ Fosztó Uzoni I. az idézett kötet 212—213. ll.

³⁾ Oratio Revocatoria, habita Regiomonte 1640. 26. aug. Lásd: Zeltner művében 889. l. Hartknoch: Historia Eccl. Pr. 593. s. köv. lapjain. Egy kis rész látható a beszédből a Histor. Socinianor. Pruss. című rendkívül ritka műbe beíratva. Ezt Baumgart nyomtatásban adta ki.

⁴⁾ Oratio, habita in funere Vlri Spectatissimi et Integerrimi, juxtaque Doctissimi D. Antonii Czana di, Civis et Mercatoris praecipui. A. V. (alentino) B. (aumgartho) A. 1651. die 26-a Aprilis Stylo Gregoriano in 4-o Impressa.

fordította az idő járását: iszonyu nagyságu és rettentő farku csillagok megjelenése, s mindaz igazolja azt, a mi az emberek lelkét a természet folyása iránt függőben tartja s a történeendőök miatt aggodalomba ejti. Ezek a magán ember iránt nyilvánuló gyászt — mert az az ember nagy volt — mindenki kozgyászává tették. Mit akar az a mi nyár által enyhített kegyetlen telünk, mely a nap erejének haladklásával a földet és vizeket ismét megfagyasztja? mit a déli szél erőszaka, mely a szabad eget tőlünk elvonja s a megtört felhőkből iszonyu havat bocsát ránk, hogy a földmives a hideg miatt megfagyott szőlőfaiba és a vetésekbe helyezett reményétől megfosztassék? Vajjon nem azért van-e mindez, hogy a midőn a gyászeset miatt mindenki bánkodik, a jámbor férfinak halála felett, együttesen, mindannyian könnyekre fakadjanak?¹⁾

3. A Mózes 1. könyve, 26-ik fejezetéről tartott Beszéd megczáfolása.²⁾

4. Tekintetes és nemzetes Jármí Ferencz Váradí alkapitány halotti tiszteletére 1651. márcz. 21-ki temetésekör a kolozsvári nagy-templomban Nagytiszteletü B. Bálint igazgató által tartott Beszéd.³⁾ E két múróll nincs megjegyezve: ki vannak-e nyomva? vagy kéziratiak?

5. A Reformátusoknak és Unitáriusoknak vallásuk között való különbség, mely XVIII. egymás ellenébe tétetett Articulusokban és Tzikkelekben az emberek szemeinek megvilágosítására röviden mutatattik meg.⁴⁾

¹⁾ Fosztó Uzoni I. az idézett helyen 193. l.

²⁾ Concionis Occasione Loci Genes. 1. 26. habitae Confutatio. Authore M. Valentino Baumgartho Memela-Borusso, Rectore Scholae Luclavicianae in Polonia, post Plebano et Rectore Claudiopolitano. A. 1667.

³⁾ Oratio Funebris in Honorem Spect. ac Gener. Viri Francisci Jármí, Vice-Capitanei Varadiensis, habita 21. martii A. D. 1651. in Templo Majori cum sepelliretur, a Cl. D. Val. Baumgartho, Rect. Scholae Claudiop.

⁴⁾ Diaphonia, seu Diversitas Confessionum Reformatör. et Unitariorum. Articulis sibi invicem oppositis XXVIII. Punctis ad aperiendum Homini bus oculos, breviter expressa. A. 1667.

Baumgart ezt a vita alatt latinul írta. magyarra fordította Pauli István, kolozsvári nagyobb iskolai tanár.

Megbirálta — írja Bock — Felwinger János Pál s kiadta 1667-ben Altörffön ily czim alatt: Collatio Religionum. Et hoc scriptum sub examen vocavit Jo. Paul. Felwingerus in dissensione Collationis Religionis Evangelicor. vel Lutheranorum cum Religione Unitarior. seu Photinianor. conscriptae a Valentino Baumgartho. Altörff A. 1667.

6. A három Istenről való tudomány ellentéte,¹⁾ vagyis értekezés, mely azon általánosan elterjedt véleménynek van ellenébe téve, a mely a három Elohim-ról, azaz a három Istenről, vagy a három személyről szól, melyek mindenike fő Isten, és a melyben négy külön szakaszban megmutattatik, hogy az egy Istenben levő személyről szóló tan téves, eredetére nézve emb ri, fejlődése erőszakos, eredmény t-kintetében káros s a józan észszel ellenkező és a szentírással nem egyezik meg. 1654. év. Kézirat.

7. Megvizsgálása azon hittani vitának, melyet a lényében egy Jehova Istenről s a személyében három Elohimről, melyet szebeni gymnasiumi bölcsészeti tanár, Schnitzler M. Jakab elnöksége alatt a szokott órában közvitásra tűzött 1667. márczius 19-kére Segesvári Krauss György. Nyomatott Szenczi Kertész Ábrahámnál 1667-ben.²⁾

8. 1666. juliusra közmegvitátás végett kitüzött 8 tétel. ³⁾

9. Vegyes vitatételek utolsó része. Kézirat.⁴⁾

10. Köz vitatkozásra kitett XLIV. kérdés. Kézirat.⁵⁾

11. Vegyes viakérdések utolsó része. Kézirat.⁶⁾

12. A háromságáról tartott vitatkozás megvizsgálása. Kézirat.⁷⁾
Ebben a vitatkozó Ladányi vagy Nadányi volt, (azért nem tud-

¹⁾ Antitritheia seu Dissertatio vulgatae opinioni de tribus Elohim h. e. Düs, seu de tribus personis, quarum quaelibet est summus Deus, opposita. In qua per distinctas quatuor Sectiones ostenditur, vulgatam illam Triadolatriam, et de tribus personis in uno Deo opinionem, esse (ἀθέμιτον) vanam et futilem, quia est 1. Origine humana, 2. Progressu violenta, 3. Effectu detrimetosa, iuxtaque rationi sanæ advërsa, 4. Scripturæ contraria. Act. XXVII. 22. Anno Domini MDCLIV. MSC. 4. plag. 45. Ezt Sandius is megemlíti a 144 lapon.

²⁾ Examen Disputationis Theologicae de uno Deo in Essentia Jehovah, et Trino in Personis Elohim, quae Praeside M. Jacobo Schnitzlero, Philosophiae in Gymnasio Cibiniensi Professore ordinario, publicae Sententiarum collationi exposuit Georgius Kraus Sexburgensis (sic) ad Diem 19. martii, horis loquoque consvetis. Cibirü, apud Abrahamum Kertész Szencziensem MDCLXVII.

Ezt Bock ily czim alatt közli említett művében: Scriptum contra Incarnationem I. C. Altorff 1669. 8. qui quoque in lucem emisit Immodestam Modestiam, qua Photinianus Valentinus Baumgarthus se exceptit. Altorff, 1667. 8. Ez Felwinger János aldorffi tanár műve.

³⁾ Theses ad disputandum propositae no 8. 1665. in Julio. Msptum.

⁴⁾ Thesium Miscellanear. Disputatio posterior. Msptum.

⁵⁾ Theses ad disputandum propositae nro XLIV. Msptum.

⁶⁾ Thesium Miscellanearum Disputatio posterior. Mspta.

⁷⁾ Examen Disputationis de Trinitate. Msptum.

ható, melyik? mert az első betű a bekötésnél levágatott), védő ellenben poroszországi memeli Baumgart Bálint, kolozsvári szász unitárius egyház predikátora.

13. Kéziratban levő könyörgések.¹⁾

14. Kéziratban levő latin Catechesis.²⁾

15. A legfőbb jóról. Kézirat.³⁾

16. Krisztus megtestesülése ellen. Kézirat.⁴⁾

„Ez tehát — így szól hallgatóihoz az Emlékbeszédet tartó — azon férfi, a kinek most végtisz'ességet teszünk, a kinek temetését gyászban ünnepeljük. Ez az, ez az — ismételve mondom — a kinekünk most e hallgató koporsó' an az emberi romlandóság hangos példáját beszéli el. Meghalt t. i. Baumgart Bálint, a kit fényes érnei nemessé, nagy tudományi kincsei bámulttá, lelki tulajdonainak életében kifejezett képei szeretetre és tiszteletre méltóvá tettek; meghalt élete 63-ik évében, azután, mikor az elébe kitűzött nagy feladatot szerezésesen bevégezte, nem szenvedés nélkül, de csendes és nyugodt halálal, midőn ba' vállában két éven át vissza-visszatérő fájdalmai az utolsó négy nap rohamossá fokozódva, oly elaléltóság (lipothymia) fogta el, hogy az sokkal inkább meggyó'sította halálát, mintsem betegségét megunhatta volna. Baumgart Bálint halála — folytatja az Emlékbeszédet tartó — veszteség a köznek, nem magának; súlyos sebet okozott az a városnak; Krisztus egyháza a fájdalomtól áthatottan nyög, barátai könyhullatások közt kesergik elvesztését, cselédei gyászoló csoportja őt egyedül panaszosan siratja, mint atyját. Meghalt, mert azon köztörvény alatt született, hogy neki s' kedvezzen a párkák ollója; kegyessége a haláltól, elméjének bölcsessége, ajkai ékesen szólása, tanítványainak, hallgatóinak és barátainak esengései, Krisztus egyházának s különösen ezen kolozsvárinak szomorú sohajai, a szegények aggódó töprenkedése — a kik iránt adakozási készségét teli kézzel gyakorolta — kedves neje özvegysége, gyermekei árvasága — mind-z őt megtartani, a haláltól mentté ten-

¹⁾ Catechesis Latina. Manuscripta.

²⁾ De Summo Bono. Manuscript.

³⁾ Preces Manuscriptae.

⁴⁾ Contra Incarnationem I. Christi. Msptum. Baumgart ifjúkori regensburgi unitárius irányu beszédeiről, írásairól és az ágostaiaktól elszakadásáról sokat írt Felwinger, s néhány művét czáfolta. Írt főleg műveiről Sandius (Bibliotheca Antitrinitarior. sat. czimü műve 144. lapjain), Jöcher Gottlieb (Allgemeines Gelehrten-Lexicon sat. 868—69. lapjain), de ezekről tán később fogok pótlólag írni.

ni nem volt képes. Őt sirassuk hát — kérdi szónok — e gyülekezet fénikszét? Indokoltnak látszanék, ha azon károkat néznők, melyeket halála másoknak okoz. De most másképp kényszerítetünk érezni, midőn az ember közsorsát s főleg azon boldogság tekinteteit veszszük fontolóra, a mit ő már előizlelni megkezdett; mert lelke levettekvén a halandó élet porhüvelyét, a mi belőle megmarad, a földi kinok közül az utolsó lélegzetelszorulással (symplegas) kiszabadulván, s a paradicsomba vitetvén át, vidáman és örvendezve várja a világnak előtte most legutoljára megjelent bíróját, a ki az égi hazának ujult testtel fogja őt visszaajándékozni, a hol vége lesz vágyainknak, a mit vég nélkül fogunk látni, megunás nélkül szeretni, kifáradás nélkül dicsőíteni.

„Most már adjuk át — így végződik az Emlékbeszéd — a mi még meg van, a lélektelen testet, a kihült tetemetek temetés végett a földnek, adjuk vissza a nagy anyának zálogát. Mondjuk barátunknak utoljára, legutoljára: Isten hozzád! Isten veled tudósok disze! jók gyönyöre! erényeknek tisztos és kedves képe! Ez utolsó bucsuszónk, utolsó üdvözetünk hozzád, örökkévalóság jeöltje!“

Azon kor szokása szerint nevét és érdemeit a kegyelet e halotti dicsversben örökitette meg:

A tudósok neve nem hajtja meg a rideg halált,

És semmit sem használ, hogy számtalan férfnál bölcsebbek voltak.

Az Ur igéjének ékesen szóló magyarázója elesett,

A templomok czinteremkerítései előtt ismert nyelv hallgat.

Siratják Baumgartot s kesergik az oly nagy mesterüktől

S megszokott hangjától üressé lett szószekek.

De a nagy férfi jobb részét a végzet hatalma

Nem ragadja el, az csak teste porrészét vitte magával.

Csak az hal meg, a mit elrejtteni bir a föld.

A gazdag elme ritka zálogai fenmaradnak.

M e l a n d e r S a m u, orvostudor.

EPICAEDIUM.

1) Non flectunt rigidam Doctorum nomina mortem,

Nec juvat innumeris plus sapuisse viris.

Occidit interpres Domini facundia Verbi,

Templorum septis notaque Lingva silet.

Lugent Baumgarthum, moerentque orbato Magistro

Tam magno et solitis pulpita cassa sonis.

Sed meliora Viri tanti violentia fati

Non raepit, exuvias Corporis illa tulit.

Hoc moritur tantum, potuit quod condere terra,

Divitis ingenii pignora rara manent.

S a m u e l M e l a n d e r, Doctor Medicinæ.

1) Foszto Uzoni István idézett kézírata 192. lapján.

Eddig az Emlékbeszéd életirati része. Látszik, hogy írója elhalt barátja irataiból s följegyzéseiből dolgozott; csak így tudhatta azt a sok apró részletet, a mi annak életéből közönség elé való volt, s a mi egyéniségét őt megillető alakban hagyta fenn az utókorra. A lélektani rész Szentiváni műve, a mi előnyére, barátjának dicsőségére válik. Mélység és következetesség, az adatok bősége, költői zamat és nemes hév teszik azt irodalomtörténetileg értékessé. A sokat és hosszasan beszélés gyöngéje volt ama kornak. Szentiváni műve ment ettől; abból az elhalt egyénisége, jelleme és élete művészi alakban domborodik ki. Mindent elmondott róla, a mit kellett, semmit, a mi felesleges. Az ily Emlékbeszédnek nagy nyereség a történelemre és irodalomra nézve. Ő érdemet szerzett magának, a midőn mestere és barátja érdemeit az igazság egyszerű és ép ezért oly vonzó szépségében örökitette meg.

JAKAB ELEK.

EGYHÁZI BESZÉD.

Harangszenteléskor.

(Tordán, 1888. július 15.)

Alapige: Zsolt. 84.

Ha ajtónkon illemesen kopogtat egy vendég, s a társadalom e fogásával jelenti és mintegy kéri a bebocsátást, miután elhangzott ez a szó: „szabad“ és ő bejött, s minket köszöntött s mi őt, a mint illik, nyájasan fogadtuk, a már ugyyszólva ismertté vált vendéget bemutatjuk az esetleg ott levő körnek, s ajánljuk jelenlevő barátainknak és ismerősinknek. Ugy képzelem, t. gy., hogy éppen így vagyunk mi e pillanatban . . . Egy új vendég van ott künn, vagy helyesebben ott fenn, a toronyban, s mi ezt az új vendéget e pillanatban éppen be akarjuk mutatni itt lévő barátainknak és atyáinkfiainak. Már néhány napja, hogy közénk beérkezett, s e nap lett kitűzve, hogy ezt az ércnyelvű barátunkat bemutassuk, vagyis egyházunk előjárósága e napot jelölte ki, hogy egy hitbuzgóság által ajándékozott harangot, a mint közönségesen mondani szokták, felszenteljünk. De hát hogyan? kérditek talán sokan, hát lehetséges az, hogy az unitáriusok, kiknél az okosságot mintegy maga mellé vette és trónjába ültette a kijelentés, kiknek hite szerint az Isten lelkétől vezetett szentírások az okossággal mintegy összeölkezve, vagy karonfogva viszik előre a tökély és üdv utain emberi nemünket. Hát kell-e akkor templomot, sőt éppen harangot szentelni, mikor éppen az apostol szerint világos, hogy az Isten nem lakozik kézzel csinált templomokban, s Jézus szerint az Isten lélek, s őt lélekből és igazságból kell imádni? Hát kell-e külsőségekkel, vallásos szokásokkal foglalkoznunk, midőn tudjuk, hogy Jézus szakadatlan harcot folytatott a farizeusokkal, a képmutatókkal, kik csupán külsőségekkel ámitották a világot? Ha ő maga félrevonult és úgy imádkozott, ha ő az imádkozni akarót magányba és rejtekházába utasította, hogy imádkozzék, kell-e nekünk akkor templom, s kellene-e azok, melyek ma ennek járulékei és kiegészítő részei, s kell-e ezeket, mint mondani szokás, még fel is szentelni? Mely felszentelésről megjegyzem, hogy ez nem

egyéb, mint bemutatása annak, hogy az a tárgy, a mi kérdés alatt áll, a vallásos eljárásnak a szokás által szükségessé vált egyik tényezője s csak annyit jelez, hogy felhívja, vagy figyelmezteti az embert, hogy a lelkiekkel is foglalkozzék s így a lelket felemelkedni, s mintegy Istenhez felszárnyalni segíti.

Mert végtére is a dolog úgy áll, szeretett ai, hogy sem a csupa érzés nem teszi az embert, sem a lélek érzés nélkül nem működhetik; a vallásnak is bizonyos pontig külsőségekre, mint a léleknek az érzékekre szüksége nagyon. Nem vitatom, koránt se akarom elvitatni az ész fölényét, az értelem felsőbbségét a szíven, az érzelmeken: de akárhányszor igaza van hazánk egy nagy írójának, ki anyja emlékirataiból azt idézi, hogy: ne hidj az igazságnak, melynek szíved ellene mond. A való ott áll ai, hogy ne engedjük magunkat a csupa érzékiek által elragadtatni; lélek és szív, ész és érzelem legyenek együtt, csak hogy a szív a lelket, ész a szívet egészen el ne nyomja soha, nehogy a vallás szolgát neveljen az emberből, vagy ellenkezőleg a rideg ész a szívilágama nemes forrásait bedugja, melyek folyamokká válva boldogságunk hajóját egészen az örök élet kikötőjéig ringathatják... S ha vallás dolgában a világ előtt csak annyit érünk, a mennyit mutathatunk, ha lelkünk közvetítő és szükséges kellékei közé tartozik a külső: valljuk be, hogy midőn istentiszteletre gyűlünk össze, jól esik lelkünknek, ha megszólalnak harangjaink, ha buzgóságunkhoz méltó templomban borulhatunk le, hogy imádkozzunk; jól esik, ha műértő énekvezér vezet éneklésünket, ha művészileg játszik az orgona; jól esik, ha egy jó ajku pap szájából hallgatjuk az igét. Elődeink kevése, csak a legszükségesebbekre szállították le vallásos szokásainkat, s ezt a keveset a szentség leplével vonta be a kegyelet, tisztelttette az emlékezet. Azt mondom, ezt a keveset tartsuk meg, s rideg okoskodásunk által ne tegyük olyanná vallásunkat, mint a milyen egy rideg szent, melyet durva kezek meztelenre vetkőztettek. A benső istentisztelet mellé szükséges bizonyos külső, melynek eljársai között a lélek a hit szárnyaira keljen, hogy lelkünkben az égi ihletű dal kitörjön s a prófétával együtt énekeljük: mely igen szerelme t e s e k, stb.

És hogy a mondottakról még jobban meggyőződünk, ne ejtsük el a gondolatok fonálát, hanem folytassuk azt tovább is.

Míg a meny kapuin kívül vagyunk, addig minden dolgunkban és foglalkozásainkban a külsőkre is figyelmet kell fordítanunk. A

16-ik száz a vallást, ennek szertartásait, mint szintén a papság egy részét is visszavitte az eredeti egyszerűsége; és a hitujítás a külsőkből és szertartásokból, látványokból sokat eltörölt, inkább akart a lélekre, az értelemre hatni, s erre akkor a vitatkozások harczában, az elszakadás válságos napjaiban lelki szükség volt. De azután, hogy a harczok lángja némileg lecsillapult, többször emelkedtek fel hangos szavak, mutatkoztak fellépések, sürgetvén, hogy a szépművészetek, különösen a zene, művé-zi ének, s diszitmények az egyházban a vallási szertartások emelésére, a lélek eszméleteinek felköltésére helyet foglalhassanak. A népek forradalmai, a nemzetek küzdelmei, a harczok szerencséje és többféle események — hogy ne említsem a 30 éves háborut, a francziák világot változtató forradalmait — mint sok egyebekbe, ugy ide is beleszólottak; bár a külsőkre nézve semmi szabály általánosan el nem fogadtatott, az eszme megmaradt, s ennek kivitelét egy nagy hatalom, a lassan, de szakadatlanul munkáló idő vette át; s ugy látszik az eszmének diadalt szerzett, mert ugy vagyon az, hogy az istentisztelet emelésére ma pártfogolják és mivelik a szép éneket, ma orgonakisérettel éneklünk, több csin, több külső szépség vétetik igénybe az istentiszteletnél, mint régen. De hát miért is mondanók azt, hogy mi vallás dolgában ezek benyomásainak nem engedünk, engedni nem akarunk, midőn lelkünknek és hitünknek erre szüksége vagyon? Miért akarnók meghazudolni a történetet? Hiszen mikor a vallási pártdüh, vagy zsarnokhatalom elvette a templomot — azt hiszem, nem kell időt s eseteket neveznem, mert valóban volt oly idő, melyet méltán rablás és kifosztás idejének nevezhetünk — elvette, mondom, a templomot, vagy ellenség dulta, égette fel, vagy rombolta le, a megmaradt kicsiny sereg, mint a felforgatott hangyaboly, összefutott, összetartott, s közérővel új házat épített, s ezt a lehetőségig kiszépitette, hogy mint Szt.-Dávid mondja: annak dolgain szive györködjék. Ugy-e, az Isten lélek, s e föld és e világ, melyben vagyunk, test, s így külső, s mégis midőn az Isten ezt teremtette, Mózes szerint, ebben gyönyörködött, látá azt, hogy ez szép vala. Minden külső nélkül vallásoskodni oly nehéz lenne, mint a vakkal, ki ezt a világot soha nem látta, a természet igéző szépségeit elevenen és forrón éreztetni akarni. Szükség, igaz a vallásnak — s ezt jegyezzük és tartsuk meg jól — szükség, mindig többet hatni a lélekre; de ugy tapasztaljuk, hogy ha meg akarjuk nyerni a lelket, előbb is felkeltjük a képzelődést, azután megnyerjük a szívet, s így lesz a lélek s így lehet az ember is miénk; csak ott legyünk óva-

tosok, nehogy csupán az érzésnél maradvá, az emberben csak egy érzéki anyagot nyerjünk.

És ennyit csakis általánosan akartam a vallásbeli külsőségek szükséges voltáról mondani, de részleteiben, sorsunk viszonyaira térve át, még szükségesebbeknek tartom azokat. Ha csak boldogok lennénk, s a szerencsétlenségek ne ontanának oly sokszor könnyeket szemeinkből, s a veszteségek ne döntenék meg testünk és lelkünk erejét; — kellene csak szüntelenül boldog óránk s szerencsénk emlékeit fűzőgetni, mind másképp lenne és lehetne; de ha ez élet olyan, hogy az ember büntudatlanul is, egy pillanatban, — mintha szerencsejátékos lenne — sokszor egy percz alatt mindenit elveszitheti; hát már ezért ne legyen-e részecskéje a Sionban, s a veszített kebel ne mondhassa-e el: e házban nekem is részem van, itt én is imádkozhatom? Ha ez élet olyan, hogy az ártatlant is kesergetik az üldözések: hát egy ker. ember annyira szerencsétlen legyen-e, hogy ne legyen menedéke az urnak templomában, mikor még régen a nem keresztényeknek is volt olyan templomuk, melynek oltárától a menekültet nem volt szabad elhurcolni? Lám a költő ha kihalni lát jogot és szabadságot, veszni hazát és nemzetet, egy dalban legalább megsiratja ezeket: oh hát egy kereszténynek ne legyen-e annyi vigasztalása, hogy ha pusztulni látja az erényt, kivesszi az erkölcsöt, legalább hitfeleivel együtt reménykedve énekelje: megáll az Istennek ígéje s Jeremiással kérje hogy az Úr ne vesse meg az ő oltárait?! A tanult és bölcs még vigasztalódhatik talán templom nélkül is, mert ő olvashatja a természet szent könyvét, neki mint egy vándortárs ismerően int a magasból a bujdosó csillag, hozzá őszintén simul a meghajló fűszál, neki megszólal a féreg és a madár is: de hát tanult és bölcs nem mindenki lehet, s egy egyszerű és jámbor kereszténynek ne legyen-e annyi szerencséje és boldogsága, hogy templomában hitrokoni szerető lelkéhez szólhasson, énekeiben, imáiban, szokásaiban, elmélkedéseiben, mint szárnyakon Istenéhez emelkedhessen?! A zenész reményei vesztével hangszeréhez nyúl, hogy temesse el reményeit zokogó hangokba: hát a kereszténynek ne legyen-e annyi boldogsága, hogy hitrokoni között buzgón énekeljen, vagy mint a dal fejedelme mondja: éneket mondjon az úrnak a míg él?! Hittek az emberek a lélekidőzésben, s vannak ma is, kik hiszik, hogy meghalt szeretteik lelkével beszélgetni tudnak, mit bizonyosan valami veszített remény

s összeomlott boldogság teremtett a csilódott szivek vigasztalására: oh hát itt e templomban, itt e szent helyen ne lenne-e a mi hitünknek akkora hatalma, hogy érezzük azt, hogy itt van az Isten, jelen van a gondviselő édes atya, s lábaihoz borulva kérjük: hogy a Sion leányáról távolítsa el a szomorú csapást, ne utálja meg az ő oltárát és ne vesse meg az ő szentséges helyét.

Im ezekből a részből általános, részből részletes vonásokból látjátok k. h., hogy a vallásban a külsőségek bizonyos határig szükségesegek; s ha maga az isteni vallás lelkünk valódi szükségait tölti be, ha azt földi vándorlásunk s mennyei utunk vezetőjévé rendelte a végnélküli kegyelem: oh ne illessük gúny és bánatommal a vallás amaz eszközeit, melyek ma már szentebb érzések felköltésére, a benső élet emelésére, a hit és jó cselekedetek kifejtésére nélkülözhetlenek. Ezek olyanok, mint a közlekedő csatornák, melyek a lelki forgalmat elősegítik és gyorsítják, ezek olyanok, mint egy szent kárpit, mely egy tekintetével meghat: ne tépjük le, ne szaggassuk össze azt, mert féltő, hogy midőn bölcslet akarunk játszani, vallástalanságra jutunk, s erkölcstelenségre vezetünk másokat is. És ezen okoknál fogva újból azt mondom, hogy ha nálunk szoros értelemben harangszentelés nincs is, van még is annyi szerepe annak az ércnyelvű műszernek, hogy ezt tiszteletben tartsuk; mert az hív össze minket istentiszteletre, s azért szólal meg, hogy a hiveket emlékeztesse az Istennek imadására. Befoly tehát, vagy mintegy bejátszik a legszentebb cultus, vagy is az istentisztelet előmozdítására...

A történelem az én csekély tudomásom szerint nincs tisztában a harangok eredetével. A mit erről mondok, elmondották már sokan, s talán mindig ily alkalommal el is mondották: hogy t. i. Mózes idejében Bélbel nevű művész csengetyüket készítette, s a főpap palástja alján csengetyüket viselt, hogy maga a hazánkban páratlan érdemű egyházi író, Bod Péter szerint a harangok eredetét a 4-ik százban Campaniából gyanítják. Hagyjuk ezt a régiség buváira, s közelítsünk célunkhoz. A gyászos emlékezetű 1849-ik évig három harangja volt ez egyháznak, ekkor kettőt ágyunak a haza megmentésére adott az egyház, a részint visszanyert anyagokból és e város csaknem minden felekezetű lakóinak adakozásából öntetett aztán egy második; és most a harmadik üres helyet betölteni kívánta s a maga költségén be is töltötte özv. Borbély Györgyné, Finta Rebeka, a vallásos és buzgó nő, e város egykor derék polgára, né-

hai Finta András és monthatni hitben, szeretetben és jó cselekedetekben páratlan jó lelkű neje, Székely Rebeke leánya. Özvegységében gyűjtött és megtakarított filléreiből hozta ez áldozatot ez a buzgó asszony, kinek szorgalma és takarékosága által mint ama Saraptabeli özvegynék kevese megszaporodott. Köszönet ez áldozatért az egyház nevében buzgó hitrokonom. Az apostol egyik levelében arról dicséri meg az özvegyné asszonyt, hogy az árvákat neveltesse a szentek lábait megmossa. Te rokonaidnak s árva maradványainak jóakarója vagy, s te itt e templomban példát adsz, hogy miként kell mindennap minden időben imádni az Istent. Isten éltesse még soká, hogy buzgó szerelmed e szülöttjét hallgasd még sokáig, hangjában gyönyörködjél még hosszas ideig, s későbbre kíséreljen ennek hangja a temetőbe öröknyugalomra, ki példát adtál, hogy miként te cselekedtél, úgy cselekedjenek mások is.

És te hit- és vallásszeretnek szülöttje, te új harang, te kedves vendégünk buzgó imánk s kegyes elmékedésünk által légy megáldva, légy megszentelve: az egy igaz élő Istennek imádságára. Légy megáldva, légy megszentelve ezerszer!! Te, mint a jó szívek nem magukért születtek, nem magadért lettél és vagy. Maradj hív a tégedet öntető buzgó asszony kegyes indulatához. Unszolj hálára, ha Isten reánk reggelt hozott, taníts kérni segédelmet, ha napi dolgaink és munkáinkhoz kezdünk, hogy Isten nevében folytassuk ezeket, óh taníts felsóhajtani és leborulni az alkonyuló természettel; s ha a földre ledőlt az éjszaka, imával dőljünk le ágyunkba, miután sorsunkat annak kezébe ajánlottuk, ki világot fed be szeretetének kezével. Taníts elmúló hűngiaiddal, hogy a kevély is, a legnagyobb ember is e földön csak egy hang, s elvész az idő végtelenében! S ha megosztottad jajjaidat a koldussal és a fejedelemmel, sirasd meg a jókat kiváltképpen, mert ők áldásai a földnek. Sirasd meg az árvát, az özvegyné és szegényt is, mert ezeknek tán nem lesz siratója senki; kísérelj zokogva az örökélet útain... a temetőbe. Hirdess üdvét és szabadságot közöttünk, békét, egyetértést hazánkban, hogy a hegyek, melyeknek ormain hangod megtörik, boldog völgyek lakóira nézzenek le, s az Aranyos folyó, mely tőlünk sebesen elsiet, örömkönyeink gyémántjait vigye el. Hívd mezeink és szántóink mivelőit és munkásait haza örömmel, hogy áldozzanak a megáldott szorgalomért az áldások Istenének jó kedvvel s hirdessék az ur jó kedvének napjait, s beszéljék a nép előtt nagy csudáit, melyeket tett. Tétesd le a kézmivessel,

az iparossal az ő műszerét, s emlékeztess Jézusra, ki azt tanította, hogy egy a föld olog. Hívj sok, sok boldog családot ide, hogy a megsokasult magyar Izraelen láttassanak meg az urnak dolgai. S végre te is légy áldott a helyen, a hol vagy a toronyban, a honnan köszöntesz, a templomban, a hova behivsz, a Jérusálemben, a hol hivek lakoznak. Szólj soká, évek százain e város lakóihoz, s mikor megha'unk, sirass meg és temess el . . . Isten hallgass meg! Ugy legyen! Amen.

ALBERT JÁNOS.

EGYHÁZTÖRTENELMI ADATOK.

CXVI.

DÁVID FERENCZ UJABBAN FELFEDEZETT KÉZIRATA.

A székely oklevéltár harmadik kötetéhez az adatokat köz- és magánlevéltáraktól fáradhatlanul gyűjtő dr. Szabó Károly folyó év augusztus hava utolsó napjain az alsó-csernátoni Domokos-család régi okmányait vizsgálta át Marosvásárhelyt, melyeket Domokos László kir. tábl. bíró a család literarum conservatora engedélyével megtekintés végett ide kihozott. Ez okmányok között találta Szabó K. Dávid Ferencznek 1556-ban szeptember 10-én Szeben városában kelt kéziratát, melyen nincs ugyan névaláírás, de Szabó egyszerre ráismert a Dávid Ferencz vonásaira, s a Jakab Elek által „Dávid Ferencz élete“-ben közlött fac-similével is összehasonlítva legkisebb kétség sem maradt fenn az okmány eredetisége felől.

E most napfényre jött okmány alapján Dávid Ferencz kolozsvári papsága és püspöksége idejét illetőleg egy kis igazítást lehet tenni. Azt írja ugyanis Jakab Elek idézett munkája 28. lapján: „bizonyos, hogy 1557-ről püspöki hiteles aláírása van, a mi korábbi megválasztását hihetőnek mutatja. Ezeknél fogva, ellenkező bizonyításig s újabb adatok napfényre kerültéig Dávid Ferencznek, mint már 1556. kolozsvári papnak püspökké léte történeti tényül elfogadható.“ Ha már Dávid F. püspöki aláírásának hónapja és napja is bizonyos: úgy püspökké választásának ideje nem évek, hanem alig pár hó között ingadoz, míg Szabó Károly szerencsés keze és sasszemei s Jakab Elek, Dávid Ferencz emlékének megteremtője, e pár hónapot is elébb-utóbb elenyésztetik.

A levelet a szebeni capitulum papsága írta Morgondai¹⁾ János nagysinkszéki királybíróhoz, ki a mint a levélből látszik, holmi házassági ügyek elintézésébe avatkozott vagy akart avatkozni s ez ellen szólal fel a szebeni capitulum papsága — Sacerdotes Capituli Ci-

---

¹⁾ Morgonda Nagy-Küküllőmegye nagysinki járásában Nagysinkhez közel fekvő község.

binienſis. Hogy Dávid Ferencz a Capitulum jegyzője volt-e, vagy a papság őt kérte fel a levélfogalmazásra, bizonytalan.

Az okmány, mely-t lemásoltam s Szabó Károly összehasonlítása hitelessé tesz, következő:

Prudens et circumspecte domine et tanquam frater noster charissime. Salutem et nostrum amorem: Jam diu ante et aliquoties nobis significatum est dominacionem vestram egregiam ex studio conari iudicia ecclētiastica, que penes sacerdotes semper a perpetua memoria fuerunt, infringere, aut vel etiam sese ingerere, ut ipse solus sit dijudicator earum rerum, que sine scripture iudicio aut cognicione iudicari non possunt, ut sunt cause matrimoniales etc. que certis finibus et legibus descripte sunt, et permissis sacerdotibus dijudicari: propterea sacra biblia et ecclesie canones in manibus tenent, aliis incogniti. Cum autem hactenus d. v. e. nobis ita et pietate et probitate perspecta fuerit, non dubitamus eciam nunc admonitam facturam ea, que sunt officii vestri, et que in profectum ecclesie dei cessura sunt. Rogamus igitur eandem d. v. vt fratrem charissimum, ut se ne intromittat in forum ecclesiasticum, cum nos forum vestrum non turbamus, immo autoritate verbi dei firmamus, verum permittat ius ecclesie liberum Sacerdotibus, quo et hactenus semper usi sunt. Nam decretum hoc dei est, hoc non copulari ex ecclesie instituto, quorum caussa aut deliquim ab ecclesie ministris non prius cognitum aut dijudicatum fuerit, vt sciant, quid copulent, ne error in ecclesia, ubi deus adest, committatur. Quod si d. v. non curauerit et huic alens iudicio se se submiserit et Sacerdotes dei turbauerit, extunc credat d. v. deum adfuturum ecclesie sue et depulsurum osores Sacerdotum suorum ira sua diuina. Confidimus tamen pro pietate et recta fide vestra vos omnia acturum, que pertinebunt ad verum amantem deum et eius ordinacionem, non querentem rixas sed pacem et christianam concordiam apud et intra sacerdotes dei, quos deus vobis in salutem ordinavit. Hiis cupimus d. v. ut fratrem nostrum charissimum bene valere in domino. Ex Cibiniao X. die septembris 1556.

Sacerdotes Capituli Cibiniensis
d. v. fratres dediti.

Külczim: Prudenti et Circumspecto domino Joanni Morgunday Judici regio sedis Schenck, fratri nobis charissimo.

Eredetije a Domokos-család levéltárában Alsócsernátonban Fasc. 6. nro. 208.

Egy egész iven az első lap egészen beírva 31 sor és a 2. lapon 12 sor.

Közli: KONCZ JÓZSEF.

AZ UNITÁRIUS VALLÁSKÖZÖNSÉG EGYH. FŐTANÁCSÁNAK
AUG. 30., 31. ÉS SEPT. 1. NAPJAIN TARTOTT GYÜLÉSE.

A FŐT. PÜSPÖK ÚR MEGNYITÓ BESZÉDE.

Méltóságos és főt. Egyh. Főtanács!

Isten jóvoltából ismét együtt vagyunk, hogy évi rendes főtanácsai gyűlésünket megtartsuk. Legyenek atyafiságos szeretettel üdvözölve, kiket hivatali buzgóságuk, egyházunk szeretete s annak közügyei iránti érdekeltség ide egybehozott. Hozta Isten mindnyájukat.

Sokak előtt feltűnő lehet, hogy jelen főtanácsunk megkezdését az eddigi gyakorlattól eltérőleg ez alkalommal nem vasárnapra, hanem egy hétköznapra tűzte ki E. K. Tanácsunk. Ennek oka az, mert a megelőzőtt vasárnapot korainak találtuk, különösen azon egyh. tanácsos afiai részére, kik rendszeren ilyenkor tanuló gyermekeiket is elhelyezni óhajtják a főtanodában; a szeptember hó első vasárnapjára pedig, a mely a legalkalmasabb lett volna, abban az időben, midőn főtanácsunk kitűzése felett kellett határozni, oly sok városi ünnepélyesség rendezése volt tervezve, hogy azok minden esetre zavarólag hathattak volna főtanácsai gyűlésünkre, egyh. tanácsos afiainak egy részét tán köteleességszerűleg is elvonván tanácskozásainktól. Különben is, ha már az első nap ennél fogva nem tarthatunk rendes isteni tisztelget, alkalmasint módunkban lesz most is főtanácsai gyűlésünket azzal rekeszteni be; mert az ellátandó tárgyak sorozata oly bő, hogy aligha azt vasárnap előtt letárgyalni tudjuk.

Valóban, közelebről nem volt annyi tárgya főtanácsunknak, mint a mennyi jelenleg előttünk áll. S pedig nem egy azok közül sokkal fontosabb, minthogy könnyűszerrel át lehessen rajtok menni. Csak a megjelölt törvényjavaslatokra mutatok rá, melyek közül a belső emberek választásáról s ezeknek felelősségéről, a családkönyvek készítéséről szóló törvényjavaslatok még a múlt évi zsin. főtanácsról lemaradt tárgyak. Ezekhez jött újabban a házassági jogról szóló igen fontos t. javaslat. Mindezeknek, ha lehet, letárgyalása nem kis időbe fog kerülni, hogy az említett t. javaslatokat minden tekintetben úgy alkossuk meg, hogy mind a szükségnek, mind a kor által követelt igényeknek teljesen megfeleljenek.

És itt egy kérdést kell érintenem, mely már többször felvette magát. Egyházi törvényeink kodifikálásának szükségessége nem

egyszer fölhangzott egyházköreinkben is, egyházi főtanácsainkban is. Nekem ugyan legteljesebb törvénykönyvem hivatali kötelességeim teljesítésére az én lelkiismeretem s meg vagyok győződve arról, hogy a buzgóságot, a pontosságot, az erélyt, az engedelmességet, vagy csak a felsőbbség iránti illemet is s más ezekhez hasonló dolgokat nem lehet a paragrafusokkal biztosítani. Mind a mellett nem vonom kétségbe azon minél inkább nyilvánuló óhajítás jogosultságát; hogy egyházi törvényeink kodificáltassanak; mert ennek hiánya tagadhatlanul nagy hátrány egyházi közigazgatásunkra nézve. A pátriarchalismus rendszere maholnap teljesen lejárja magát, mivel az azzal kapcsolatos erények is mind ritkábbak kezdenek lenni. Ma már az emberek legnagyobb része csak arra érzi magát kötelezettnek, a mit az írott törvények eleibe szabnak s így aztán nem sokára bekövetkezhetik az, hogy a presbyter, a gondnok s bármely más egyházi hivatalnok, ha mulasztásáért kérdőre vonatik, azzal fog védekezni, hogy hol az utasítás? mutassátok meg, melyik paragrafusnak nem tettem eleget, melyiket hágtam át? Mindezeknél fogva — mondom — nem vonom kétségbe egyh. törvényeink kodifikálásának szükségességét. Érzem ezt magam is. És érzek még sok szükségét egyházunkban, melyek kielégítésre várnak. A szükséges reformok iránt is van némi érzékem. De mindezek többnyire pénzbe kerülnek, s ezen a kis akadályon a legjobb akarat és legnemesebb törekvés is vajmi sokszor hajótörést szenved.

Legyen megbocsátva nekem mélt. és főt. egyh. főtanács e kis elmélkedés. De ezeket elmondani szükségesnek tartottam tájékozásul azoknak, a kik akár tőlem, akár E. K. Tanácsunktól többet várnak, mint a mennyit koronként felmutatni tudunk. Legyenek meggyőződve, hogy nagyobb anyagi s ezt követőleg több szellemi erőnek munkásságba hozatalával nem holnap, de ma végtelen sok üdvös és nemes dolgot hozhatnánk létre és végezhetnénk egyházunk, iskoláink, közigazgatásunk s általában közügyeink érdekében.

Ezért nem tudom elég ékes szavakban hangoztatni most is a buzgóságot és áldozatkészséget, melyek annyi megpróbáltatások között fönn tartották és előbbre is vitték a mi kised egyházi hajónkat. Ne adjunk helyet keblünkben annak a balhiedelemnek, mintha mi már anyagilag biztosítva lennénk s tőlünk korunk nem kíván mást, minthogy mi azt bölcsen felhasználjuk. Hogy a multakhoz képest sok tekintetben jobban vagyunk, az igaz. De az is igaz, hogy bátran ajkainkra vehetjük most is és fogjuk vehetni még sokáig Jézus ama mondását: „Szegények mindig lesznek veletek“. Isten óvjon, hogy elhagyjon minket a nemes törekvés vágya, a csüggedést nem ismerő kitartás s a Gondviselésben vetett rendithetetlen bizalom.

Tűzzük ki ezen háromszinü lobogót ma is szeretett egyházunk jelvényeül. A szeretet, az egyetértés, s a bölcsesség lelke örökjék jelen főtanácsi gyűlésünken, melyet ezennel megnyitottnak nyilvánítok.

AZ EGYHÁZI KÉPV. TANÁCS JELENTÉSEI.

I. Püspöki jelentés

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Évi jelentésemet, mely Isten kegyelméből a tizenkettődik, nem kezdhethném kiválóbb eseményre való hivatkozással, mint a minő kolozsvári főtanodánknak urunk, királyunk Ő Felsége által mult évi szeptember 24-én történt meglátogatása volt. E legmagasabb látogatásról, közvetlen annak megtörténte után, körülményes jelentést tettem volt E. K. Tanácsunknak, mely azt kinyomatni s egyházunkban több példányban szétosztatni határozván, abból e legmagasabb látogatás minden mozzanata ismeretes. Ismétlésekbe tehát, a melyekből a közvetlenség élénkebb színe is hiányoznék, nem bocsátokozom. De ezen, egyházunkban eddig páratlanul álló, királyi kegyről e helyen is hódolatteljes tisztelettel megemlékezni kötelességemnek ismertem.

Hasonló hódolattal hozom tudomására Egyh. főtanácsunknak Ő Felségének ama legmagasabb kegyét is, melyszerint h.-szt.-mártoni ekklesiánkat temploma építésére a f. évben magánpénztárából 100 frt legfelsőbb kegyelemadományban kegyeskedett részesíteni.

Ezen királyi tények előre bocsátása után évi jelentésemet a következőkben foglalom össze:

1. Belső emberek változása:

a) Lelkészeknek rendeltettek: Fekete József l.-jelölt Szőkefalvára, Sándor Gergely deésfalvi l. Derzsbe, Hatházi József derzsi l. Deésfalvára, Mózes Mihály hévizi l. Abrudbányára, Osváth Gábor l. jelölt Hévizre, Baló Lajos s.-körös-pataki isk. mester Bordosra, ki -- fájdalom -- alig néhány hónapi szolgálata után már el is halálozott; Ürmösi Sándor tarcsafalvi l. Fiatfalvára, Sárosi József l.-jelölt Tarcsafalvára, Péter János l.-jelölt Kadácsba, Gvidó Béla l.-jelölt Szt.-Benedekre, Ütő Béla papnövendék l.-helyettesnek Kőrispatakra, Dombi János datki l. H.-Szt.-Mártonba.

b) Isk.-mestereknek rendeltettek: András Gyula volt képezdei tanuló ideiglenes minőségben Szt.-Benedekre, Kádár Sándor 4-ed éves képezdei növendék S.-Kőrispatakra, Iszlai Márton tordai kántor-tanító hasonló minőségben Kolozsvárra, Adorján Domokos vargyasi kántor-tanító Tordára; a mult évben Toroczkról s.-szt.-királyi lelkésznek elrendelt Vaska Béla helyébe a gagyi községi iskola tanítóját Derzsi Domokost rendeltem ki másodtanítónak.

c) Ürességben vannak: a csókfalvi, városfalvi, datki és bordosi lelkészi, valamint a vargyasi isk. mesteri állomások; ezeknek betöltésére azonban, kivéve a bordosi l. állomást, melyet egy időre legalább alkalmasint kénytelenek leszünk betöltetlen hagyni, a szükséges intézkedések meg vannak téve.

2. Lelkészi szigorlatot tettek a mult egyh. főtanács óta: Sárosi József elégséges, Ajtai János és Lőrinczi István jeles, Gvidó Béla jó és Fekete József l.-jelöltek elégséges, Nagy Benedek kis-

adorjáni lévita szintén elégséges eredménnyel. A mint fennebb látható, a szigorlatot tett jelöltek már szinte mind ki is vannak rendelve lelkészeknek s tekintve az ürességben levő állomásokat, a még rendelkezés alatt álló jelöltek alig elégségesek. Remélem azonban, hogy egyfelől lelkészeinkben sem lesz oly rendkívül nagy veszteség a halál által, mint, fájdalom, ez évben volt, másfelől papnövendéknek most szépszámu tagjai fedezni fogják a szükségét.

Kapcsolatban a fennebbiekkel megemlítem, hogy miután jelenleg az ünnepi legátusok mind kolozsvári főtanodánkból, illetve a lelkész-jelöltek és növendékek közül küldetnek, hogy azon csekély díjt, a mit a legátióból kapnak, ne eméssze fel teljesen az uti költség, a f. évben folyamodást intéztem a nagyméltóságú közlekedésügyi miniszter urhoz legatusaink részére kedvezményes vasuti jegyek iránt s szerencsés is voltam megnyerni, hogy legatusaink félárban utázhatnak a vasúton az ünnepi legátiókba.

Egy lelkész-növendékünk Csifó Salamon, a mint tudva van, bővebb önképzés végett már két éve Londonban a Manchester New Collegeban van. Örömmel jelelhetem, hogy tanulmányaiiban való előhaladásáról a legjobb értesüléseim vannak. Alig pár nappal ez előtt is egy levelet kaptam Ierson urtól a brit és külföldi unitárius társulat titkárától, mely mellett elküldvén az évi segélyt budapesti ekklesiánk részére, Csifóra vonatkozólag ezeket írja: Örömet fog önnek szerezni azon tudósításom, hogy a Csifó ur collegiumi bizonyítványai minden tekintetben kielégítőek; mi mindnyájon nagyon szeretjük őt és én bátorítom őt, hogy minden alkalmat ragadjon meg templomi egyházi szolgálatok teljesítésére Angliában.

3. Az anyakönyvi és népesedési kimutatások szerint egyházunkban az 1887-dik évben:

A) Kereszteltetett	a) fiu	1173.
	b) leány	1073.

Együtt: 2246 ujszülött.

49-el több, mint a megelőzőtt évben. Ezekből 248 házasságon kívül született, 34-el több, mint a megelőző évben.

B) Konfirmáltatott	a) fiu	344.
	b) leány	347.

Együtt: 691.

148-al kevesebb, mint 1886-ban.

C) Összeeskettett	a) mentvénynyel	214.
	b) kihirdetéssel	324.

Együtt: 538.

Ugyanannyi, mint 1886-ban.

D) Meghalt	a) férfi nemből	969.
	b) nőnemből	929.

Együtt: 1898.

380-al több, mint 1886-ban.

sitni s egyházuk és szent vallásunk érdekében kitartásra, hűségre és munkára bírni nem mulasztottam el.

Ezen püspöki vizsgálati körutamnak különösen két mozzanata volt, a melyeket megemlítés nélkül nem hagyhatok. Egyik az, hogy Sepsi-Szt.-Györgyön, hol több, mint 100 unitárius lélek van, ottani hiveinket egy leányekklésia megalapítására birtam, e leányekklésiát szerveztem s annak tartására egy alap teremtését magam kezdeményezvén, arra a szervező gyűlésen azonnal 205 frt iratott alá és résztint be is fizettetett. Csekély mustár-mag az egész. De ha sztyörgyi hiveink melegen éreznek az ügy iránt, s azt, a mint óhajtom, közös erővel felkarolják, rövid időn terebélyes fává nőhet, melynek árnyékában kilyéni megfogytakozott eklésiánk is új erőt nyerend. Ép ezért a megalakult s.-szt.-györgyi l.-ekklésiát szervi kapcsolatba hoztam kilyéni anya-ekklésiánkkal s az ügy ez ágában jelen főtanácsi gyűlésünknek is egy önálló tárgyát fogja képezni. Augusztus 5-én különben már az első isteni tisztelet is megtartatott a leány-ekklésiában, még pedig Boros György kolozsvári tanár afa közreműködésével, a ki e czéla általam felkérctve, szives volt az egyházi beszéd- és ima-tartást elvállalni s ezzel a s.-szt.-györgyi unitárius isteni tiszteletek megkezdését oly ünnepélyessé tenni, mi által a szent ügy is mélyebb gyökeret fogott verni s.-szt. györgyi hiveink kebelében.

A másik mozzanat, a mit szintén föl akarok jegyezni, brassói l.-ekklésiánk meglátogatása. Ezen l.-ekklésiánk négy évvel eze'ött alakult meg s én voltam a szerencsés abban az első püspöki vizgálatot megtartani. Egyháztörténelmi adataink között ugyan szó van a multban brassói egyházunkról is; de hogy ez mikor létezett s miből állott, arra én eddig semmi pozitív adatot nem tudok s kérdzősködéseim után sem kaptam. Most kézzel fogható tény a brassói unitárius l.-ekklésia s csak kötelességemet teljesitem, ha ottani hiveink általam észlelt buzgósága és áldozatkészsége iránt e helyen is elismerésemet nyilvánítom. E buzgóságot és áldozatkészséget fényesen bizonyítja az, hogy brassói l.-ekklésiánknak oly szép és becses urasztali készletei vannak, — jobbára az ottani hivek adománya vagy általok gyűjtött pénzből szerzett értékek — a melyek bármely eklésiának díszére válnának. Legyen rajta továbbra is az Istennek szent áldása!

Kapcsolatban a fennebbiekkel kelvcs kötelességemnek ismerem köszönettel jegyezni fel azt, hogy bölöni eklésiánkban mlgs. Dániel Gábor főgondnok tr is szives volt a vizsgálatban részt venni. Ugyanott Koncz György köri felügyelő gondnok afa is rövid időre megjelent; Szentiványi Jó sef köri felügyelő gondnok afa pedig csaknem állandó kísérom volt; köri esperes Lőfi Áron s vizsgálati jegyzőnek általam fölkéit Mozes András, kolozsvári lelkész és tanár afaia pedig kezdettől végig egész odaadással támogattak e nem csekély fáradságomba került h vatalos eljárásomban.

Ennyiben kívántam megismertetni egyh. főtanácsunkkal is háromszéki egyházkörünkben ez évben általam tartott püspöki vizsgá-

latot, a mely szeretem hinni, nem volt erkölcsi haszon nélkül s a jövőre nézve sem marad gyümölcstelen. A ki több iránt érdeklődik, legyen szabad az E. K. Tanácshoz beadott jegyzőkönyvre utalnom.

Végül még csak azt jegyzem meg, hogy e vizsgálati körutamban mindenütt a legnagyobb melegséggel találkoztam ugy személyem, mint egyházunk iránt. A fényesnek mondható fogadtatásban, ellátásban, stb. mondhatni versenyre keltek egymással ekklésiáink. Sőt más egyházak és vallásfelekezetek részéről is a rokonszenvnek és jóindulatnak számos jeleivel találkoztam, annyira, hogy e körutamat hivatali tiszttem legkedvesebb emlékei között fogom én is megőrizni.

5. Nem örömet teszem, de a mi vallásközönségünket érdeklőleg, ugyszólván, uton-utfélen beszéd tárgyát képezi, vagy legalább képezte, teljesen hallgatással mellőzni, nem tartom helyesnek. Érttem a magyar prot. irodalmi társaság megalakulásáról felmerült kérdést. Mindnyájok előtt ismeretes, hogy a szóban levő irodalmi társaságból némelyek az unitáriusokat kizárni óhajtották és ezt az alakuló közgyűlésen indítványozták is. Tudva van az indítvány eredménye is, mely szerint az nagy többséggel elejtetett. Távól van tőlem akár az indítvány felett ítéletet mondani, akár az eredményből magunknak tőkét csinálni akarni. De miután e kérdés egy indítvány formában jelen főtanácsunknak is egyik tárgyát fogja képezni, annyit tudomására kívánok hozni, hogy a prot. irodalmi társaság megalakításában részt venni s ehhez képest az ennek érdekében kibocsátott felhívást aláírni ugy a Mltgs. főgondnok ur, mint én, teljesen illetékes helyről lettünk felszólítva s azt egyetértőleg tettük meg. Tehát nem magunk léptünk fel ez ügyben. S részvétünk ellen, mondhatni, az utolsó perczig az egész protestans egyházban észrevételt, annál kevésbbé ellenmondást sehonnan sem hallottunk. Legyen elég ennyi ez ügyre nézve némi tájékozásul.

6. Irodalomról lévén szó, bár ez is köztudomásu dolog, örömmel kell nyilvánítani, hogy ez év folytán egyházunk kebelében még egy valláserkölcsi lap keletkezett „Unitárius Közlöny“ czímmel, melyet a Dávid Ferencz-egylet ad ki. És így ez idő szerint három folyóirat, a már régi keletű s nem csekély irodalmi súlyt nyert „Keresztény Magvető“; főleg az angol unitárius irodalom terjesztésére és népszerűsítésére szolgáló „Unitárius kis könyvtár“, s a legújabban megindult „Unitárius közlöny“ állanak egyházunk szolgálatában. A mivel teljességgel nem akarok sem egyikre, sem másikra hivatalos jelleget adni. De mint szellemi életünk érveréseinek számbavétele, ugy hiszem évi jelentésem keletébe méltán beillesztetendő volt.

7. A mármaros-szigeti k. h. lyceum-kormányzó tanácsa a folyó évben egy hivatalos átiratban fölkérvén, hogy leégett lyceumok költségeire egyházunkban is némi könyöradományt gyűjtsék, az e végre hozzám küldött gyűjtővekből az E. K. Tanács tudtával és beleegyezésével néhányat, főleg köri felügyelő gondnok afainak küldöttem ki. Az eredmény ha nem is volt nagy, de legalább bizonyoságul szol-

gálhatott ez is az illető tanintézet iránti érdekeltségünknek és rokonszenvünknek. Begyűlt 43 frt 60 kr, a mit a mármaros-szigeti lyceum pénztárnokának 273—1888. sz. alatt el is küldöttem.

8. Az E. K. Tanácshoz egy év alatt beérkezett, elintéztet vagy még elintézetlen tárgyakról — ilyen különben csak kevés van, a melyek a napokban érkeztek be — statisztikai adatok előterjesztésével nem fáradszom a Mélt. és Főt. egyh. főtanács figyelmét. Munkálkodásunknak hű tükröi lesznek a megvizsgálás alatt álló jegyzőkönyvek. Mi legjobb erőnk és tehetségünk szerint igyekeztünk ez évben is egyházunk közjavát a nekünk adatott h. tászkörben előmozdítani. Örövendeni fogunk, ha főtanácsunk megelégedésével fogunk találkozni. Az ítéletet mindenesetre teljesen nyugodt lélekkel várjuk be; nem mintha magunkat tökéleteseknek éreznők, hanem mivel viszonyaink között megtettük mindazt, a mit megtehettünk.

9. A legnagyobb fájdalommal kell megemlékeznem a veszteségekről, melyeket közelebbi főtanácsunk óta a halál okozott sorainkban. Különösen belső embereink közt oly pusztítást vitt véghez, a minő még egy járványos időben is megdöbbentő lenne. Lőrinczi Gergely fiátfalvi, Bakó Lajos kadácsi, Ürmös: Ábrahám kőrisspataki, Baló Lajos bordosi, Dombi Mózes h.-szt.-mártoni, Csép Lajos csokfalvi, Máté Sándor városfalvi lelkész és Sárdi József kolozsvári kántortanító afiai, összesen tehát 8-an estek áldozatul anyaszentegyházunknak, ugyszólván, hivatott őreiből; mert első sorban lelkészeink hordozzák az evangelium fegyverét, s nekik kell az igazságot nem csak szívökből ápolni, hanem azt hirdetni a házföld-lekről is, s győzelemre vezetni önfeláldozással is. Belő embereinknek egy évben ily nagy számmal elszíratása annál érzékenyebben esik lelkemnek, mert a már megnevezettek között egyik sem volt agg Simeon korában, hogy elmondhassa: Boc ásd el Úram, a te szolgádat.

Világi egyh. tanácsos afiai közül, a mennyire tudomásomra jött, 4-en tették le földi megbizatusukat: Tar Balázs Ar.-Rákoson, Káli Nagy Dénes Ny.-Szt.-Lászlón, Pataki Elek Csapón és Buzogány Áron afiai Budapesten. A mi különösen az utóbbit illeti, nem szükséges azon szolgálatokra hivatkoznom, melyeket egyházunknak egyik legválságosabb idejében huzamos években át mint főtanodai tanár, kolozsvári másod papp, pénzügyi jegyző könyvtárnok, majd mint cultusministeri biztos, osztálytanácsos, Buzogány Áron afia vallásközönségünknek tett. Eleven emlékezetében van ez még sokanknak. De részemről a főpásztor igaz részvéte mellett lehetetlen hangot nem adnom azon fájó érzésnek is, melylyel Buzogány Áron afiának, mint egykor iskola-, majd pályatársam s mind végig benső barátomnak elhunytáról itt is meghatott lélekkel megemlékezem.

Férfi halottaink mellett nem tehetem, hogy e jelentésem rendjén különösen két nő halottunk sirjára is egy-egy könyüt ne ejtsek. Az egyik özv. gr. Teleky Miklósné, szül. Simén Klára, a másik özv. Gyergyai Ferencné szül. Bartha Zsuzsánna. Mindkettőnek neve fényesebb betűkkel van beírva egyházunk jóltevőinek diszes sorába, minthogy azokat a muló idő valaha olvashatatlanná tegye. De lesz-

nek-e, a kik példájukat követve, a vallásos buzgóságnak azt a melegét ápolják és az áldozatkészségnek annyi jelét adják, mint e kegyes és nemes lelkek, míg éltek.

Legyen mindnyájukon, kiknek ma emlékét itt fölelevenítjük, megdicsőítve a gondviselés haló poraikban is. Nyugodjanak csendesen!

Véül nem zárhatom be e gyászlapot a nélkül, hogy arra Trefort Ágoston, közelebbről elhunyt m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr nevét is a hazafiai szív legmélyebb keservével föl ne írjam. Azon nagy és elévülhetlen érdemek mellett, melyek emlékének a magyar nemzet halhatatlanainak pantheonában kimagasló helyet biztosítottak, mint cultusministert igazság szeretete, ritka bölcsesége, s legközelebből egyházunk iránt is tanusított rokonszenv és jóindulatánál fogva vallásközönségünkre nézve is örökre áldott emlékvé tették. Elvesztése ránk nézve ép e pillanatban annál sajnósbabb, mert közel állottunk ahhoz, hogy tőle több függő és egyházunkat közelről érdeklő kérdés megoldatását várjuk és reméljük. Vajha ne szállt legyen sirjába vele együtt öröksége is: az a szellem, mely őt mint cultusministert is a szabadelvűség hű harcosává avatta volt!

Isten szent segédelme, az ő világitó, buzdító és jóra vezérlő szent lelke kísérje tanácskozásainkat.

Kolozsvártt, 1888. aug. 29-én.

FERENCZ JÓZSEF,
unitárius püspök.

II. Közigazgatási, tanügyi és pénzügyi jelentés.

A Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanácsnak legutóbbi ülése óta több jelentékeny mozzanatokról van szerencséje E. K. Tanácsunknak jelentését megtenni.

A vallásos élet ekklézsiáinkban a lefolyt évben a beérkezett vizsgálatokról szóló jegyzőkönyvek szerint nem hanyatlott; e tekintetben az E. K. Tanács csak egy ekklézsiánk presbyteriumát volt kénytelen megdorgálni azért a részvétlenségért, hogy az esperesi vizsgáló szék alkalmával nem jelent meg.

Mózes Mihály hévizi pap afiát az illető polgári közigazgatási hatóság hivatali hatalommal való visszaéléssel és más kihágásokkal vádolván, az ügyet megvizsgáltattuk; s az emelt vádak alaptalannak, s a közigazgatósági hatóság eljárását szabálytalannak találván, megirtuk az illető polgári hatóságnak, hogy hasonló vádak támasztásától és hasonló eljárástól tartózkodjék; s ne kényszerítse E. K. Tanácsunkat szigorubb eljárásra; ezóta irt papságunk nem háborgattatik. Ellenben E. K. Tanács volt kénytelen azon kellemtelen kötelességet teljesíteni, hogy Szathmári Mózes szindi pap afia ellen a fegyelmi kereset megindítását elrendelje; e kellemtelen ügy bíróság küldése okán a Kolozs-Doboka körüi alpapi törvényszéken tárgyalatik.

Világiakban az eddigi módon gazdálkodtak ekklezsiáink; Bölöni nagy vagyonu ekklezsiánk még a püspöki vizsgálat alatt álló 4 ekklezsiánk kivételével, melyekről ez alkalommal az E. K. Tanács jelentést nem teszen: a 8 körben levő összes ekklezsiák az 1887. évben 45161 frt bevétel és 39238 frt kiadás mellett, 5923 frtot gazdálkodtak, de fájdalom, 16 ekklezsiánk nem érte meg rendes évi jövedelmével, hanem együtt 460 frt 31 kr túlköltezést tett. E túlköltekezésben 144 frt 36 krral részes Kovászna-Vajnafalvi új ekklezsiánk, a mely dicséretes buzgalommal megalakulása óta magának templom helyet vásárolt, harangot öntetett, templomát építeni kezdette, s életrealóságának ezekben oly bizonyítékát adta, miszerint buzgalma teljes méltánylást s túlköltése miatt nem hibáztatást, hanem részvétet érdemel.

Az ekklezsiák kiadásait emelték az építkezések, meg az adók; a 8 körben az ekklezsiák egyenes adóba 2678 frt 7 krt, egyenértékű adóba megfelelő összeget fizettek.

Fekvő birtok vásárlására Szent-Ábrahámi, felső-rákosi, kálnoki, csokfalvi, szentháromsági és kilyéni ekklezsiáinknak adtunk engedélyt. Udvarhelyi leány-ekkleziánk 3000 frton vásárolt magának templomhelynek egy telket.

Szent vallásunk iránti vonzódásnak a körökben többen adták szép jelét; a tárgysorozatban jelzett alapítványokon kívül felemlítjük, hogy Debreczeni Szabó József rendes közzvégrendeletét vettük; kőrispataki néhai Téglás Mihály azon vagyonát, melyről rendelkezhetett, ösztöndíjakra kolozsvári iskoláinknak hagyományozta, megterhelve özvegyének holtig tartó haszon-élvezetével.

Rédiger Géza és neje Nagy Amália a püspöki vizsgálat emlékére az által, hogy az esperesi vizsgálat ellátási költségeit magokra vállalták, az ekklesia azon kötelezettségét, hogy e célra évenként 15 frtot adott ki, oda változtatván, hogy ez évi összegekből püspök Ferencz József-alap czímen egy alap teremtesék, szabályos és maroskői unitárius kulturcélokra, mely alap már 133 frt 84 krra emelkedvén, rendeltetésének szabályozása tárgyalás alatt áll. Néhai Sárdi József fia végrendeletileg közpénztárunknak 100 frtot hagyományozott, mely összeget kegyes özvegye be is fizetett.

Tunyogi Csapó Farkas utódai és Molnár Sándor 100 (száz) forintot hagyományoztak a tanári nyuggijintézetnek.

Az erd. magy. közművelődési egylet adománya az E. K. Tanács tárgysorozatán áll; teljesen hisszük, hogy a nemzeti közvezélt egylet ezen becses ajándéka hathatós befolyással leend Szinden, Komjászezen és Sárdon a vallásos és nemzeti művelődés elősegelésére.

Az utóbbi években feltünvén, hogy ekklezsiáink nagy egyenértékű adót fizetnek, ezért, s meg azért, mert az új kirovás 10 évre szólólag az évben történt, felkérte ekklezsiáink bevallási ivateit; az eddigi vizsgálatokból sajnosan győződött meg az egyenértékű adók szabályszerűen emelkednek.

A határok tagosítását, az erdők és legelők szabályozását jelentékeny mozzanatnak tartván E. K. Tanácsunk, ekklesiáink fekvő birtokára nézve jelentékeny ügynek tekintvén, korábban megrendeltük esperes afiainak, hogy a hol ilyenek k-zd ményeztetnek, azonnal jelentést tegyenek hozzánk; ez intézkedésünk mellett is némely községben kezdeményezett tagosításról csak hírlapokból vagy magánúton értesültünk. A lejárt évben Boldogasszonyfalván, Ujszékelen, Sinfalván, Datkon, Teremiben és Korondon kezdeményeztetvén a tagosítás, ezen helységekben levő ekklesiáink érdekei megvédéséről biztosok kiküldése által gondoskoztunk. A tagosítás Szent-Mihály és Szent-Benedek községekben hajtattott végre, mind a két községben a beérkezett biztosi jelentések szerint ekklesiáink jogos igényei méltó figyelembe részesültek, s a tagosítás mindkét ekklesiánkra nézve előnyös volt.

A magy. protestáns irodalmi társaság alakuló gyűlésén kérdésbe tétetvén, hogy unitárius vallásközönségünk beléphet-e emetársulatba; az alakuló közgyűlés többsége a beléphetést mondván ki, E. K. Tanácsunk morális kötelességének ismerte a többség s ennek vezére, Tisza Kálmán miniszterelnök ő nagyméltósága irányában méltányló elismerésünket és hálás köszönetünket kifejezni.

A felérkezett számadások szerint több ekklesiánknak korcsmai haszonbérékből bevételük levén, intézkedtünk köri hatóságainkhoz, hogy az okmányok, melyeken e jogok alapulnak hozzánk beküldessenek; néhányra nézve kaptunk felvilágosítást, többről semmi értesülésünk sincsen. Szükségesnek látjuk, hogy a méltóságos E. Főtanács köri hatóságaink különösen különben is ez ügyben érdekelt felügyelő gondnok afiai figyelmét erre felhívja.

Angol meg Amerikai hitrokoinainkkal való érintkezésünk az eddigi szívélyes volt a k-folyt évben is. Legútóbb megtartott Zsinati közgyűlésünkről megtettük jelentésünket, mindkét idegen földi afiaihoz, mely jelentésünket hozzánk érkezett irataik szerint kedvesen vették s jelentésünket közlönyeinkben közre adták.

Angliai afiaink vezetése alatt f. évi április hava végén az angliai összes szabadelvűeknek nemzeti conferentiája tartatott, melyre mi is meghivatván, óhajtottunk volna küldöttünk által jelenni meg e Conferentián, de óhajtásunk nem sikerülhetvén, levélben fejeztük ki a conferentia irányában rokonszenvünket.

Iskoláink egy évi viszonyairól tüzetes jelentés áll a méltóságos E. Főtanács előtt.

Felsőbb iskoláinkat illetőleg örömmel jelenthetjük, hogy azok minden irányban fejlődnek.

A középiskolákról szóló országos törvény alapján a közoktatási kormány ez évben is meglátogatta kiküldöttei által kolozvári, meg kereszturi iskolánkat; a látogatásokról telvett jegyzőkönyvekből a kormány kiküldötteinek ügybuzgalmáról győződött meg E. K. Tanácsunk. A kereszturi iskolánkban történt látogatás alkalmával több

részletességéig menő hiányok jeleztevé, és azokból többet a közoktatási kormány is jóba vévén, feliratunkban megadtuk felvilágosításainkat s egyszersmind megkértük közoktatási Miniszter Ő Nagyméltóságát, hogy az ily jegyzőkönyvet illetőleg ne határozzon addig, míg azokra E. K. Tanácsunk észrevételeit meg nem teszi.

A közoktatási kormány felhívására felküldöttük kolozsvári megkereszturi iskoláink helyiségeinek tervrajzát; s a tanító személyzet-ről való kimutatást az egyes alkalmazottak okmányaival.

Kereszturi iskolánkra vonatkozó felterjesztésünket a közoktatási kormány 8552—1888. szám alatt látta el. Péterfy Lajos afia tanárra történt alkalmazását, valamint az ő és Barabás József afia képesítési okmányát tudomásul vette, Sándor János, László József Gombos Sámuel afiainak, az 1883. évi XXX. törvényczikk 29. § értelmében a tanári vizsga alól felmentetteknek elismerte, felhivta egyszersmind E. K. Tanácsunkat, hogy a jelzett hiányokat pótoljuk, s még egy tanárt alkalmazzunk, mert a harmadik megintést csak azért nem tette meg Miniszter Ő Nagyméltósága, mert ez évben egy tanárt alkalmaztunk.

Kolozsvári iskolánkra vonatkozó felterjesztésünket 19150—1888 szám alatt látván el közoktatási kormány helyiségünkben és szerelvényeinkben több hiányt jelzett. Kovács Antal, Pap Mózes, Benczédi Gergely, Nagy Lajos, Kovács Iános és Ulár Pál afiainak a tanári vizsga letétele alól felmentetteknek elismerte; többi alkalmazott tanárainkat és tanítóinkat csak óvadéknak nyilvánította.

E. K. Tanácsunk 90. és 94—1888. t. ü. számú felirataiban kereszturi iskolánkat illetőleg jelzett hiányokra megtette felvilágosításait, másfelől intézkedett, hogy a pótolható reális hiányok pótoltassanak. Kolozsvári iskolánkat illetőleg felfejtettük, hogy mivel Miniszter Ő Nagyméltósága csak a felterjesztett tervekre alapította határozatát, a jelzett hiányok tényleg nem léteznek; különösen miután a tervbe felvett helyiségek mellé ez évben egy egész telket és azon levő emeletes épületet csatoltunk iskolánk helyiségein. Irt tanár afiainak miniszeri leirat alapján a képesítési okmányt kiállítottuk.

Kereszturi Barabás Lajos, Kolozsvárt pedig Péterfi Dénes meg Mózes András pap afiainak legfeljebb csak vallás-oktatóknak, de nem tanároknak méltóztatván elismerni miniszter Ő Nagyméltósága, mindkét felterjesztésünkben körülményesen felfejtettük azon egyházi törvényünket, mely szerint említett pap afiai egyszersmind tanároknak is meg vannak választva, s kértük Ő Nagyméltóságát, hogy nevezett afiainak Kolozsvárt meg Kereszturt rendes tanároknak elismerni s rendes tanári számba bevenni méltóztassék. Ezen feljratunkra még nem érkezett válasz.

Tordai iskolánk ügye szerződés szerinti viszonyok között rendszeresen folyt, odavaló igazgató Pálfi Károly afia a tanév utolsó felében súlyos betegeskedése okán nem teljesithetvén tisztét; sőt később éppen ez okon hat hónapra kénytelenek lévén szabadságot, és az igazgatói teendőket teljesítésétől felmenteni, az igazgatói teendőket ideiglenes intézésével tanár Májai István afiát bízta meg.

Kolozsvári iskolánkhoz a múlt tanévben az érettségi vizsga megtartására Nagyságos Heinrich Gusztáv budapesti egyetemi tanár urat küldvén minster Ó Nagyméltósága birtosul; szakavatott és méltányos részvéte mellett az érettségi vizsga a szokott módon és eredménynyel járt le; a képesítési és bukási arányok az eddigiek voltak.

Népiskoláinkra vonatkozó jelentésünkből tájadalommal fóg meggyőződni a mélt. E. Főtanács arról, hogy ez intézeteinkről örvendetest nem jelenthetünk, különösen a tauköteles gyermekek iskolába járását illetőleg a statisztikai számadatok tanusítása szerint az iskolába járók száma évről-évre apad, úgy, hogy mi, kik e tekintetben egykor elől állottunk, ma holnap az országban levő minden válásfelekezetek megé kerülünk.

A nyugdíjintézetbe múlt évi jelentésünk szerint feltüntetett tetemes hátralékok behajtására a mélt. E. Főtanács által hozott azon határozatnak, hogy azok kényszer útján is felhajtassanak, még nem lett meg kellő eredménye; pár egyházköri közgyűlés csak a legutóbbi időben intézkedett a kényszerbehajtás végrehajtása iránt. A főtanácsi intézkedésnek annyi eredményét tüntethetjük fel, hogy míg múlt évi jelentésünk szerint az egyes ekklesiákon és belső embe-reinken levő hátralék tartozás a 2 ezer forintot meghaladta, addig az 1885. évi július 1. napján az összes hátralék 1673 forintot tett ki, melyből 342 frt késedelmi kamat.

Nyugdíjra egy év alatt Árkosi Dénes meg Molnár Miklós afiai vétettek fel; özvegyek Gábor Mihályné, Deák Dénesné, Bakó Lajosné, Baló Lajosné és ennek 6 árvája.

Nyugdíjintézetünk folyó pénzei takarékpénztárban kezeltetnek, hol kivételesen 5% kamatot hajtanak. Ez év folytalan 20,000 frt 5%-os papírrádékot vásároltunk ez alapnak, mely pénzművelet által az alap névleges összege jelentékenyen gyarapodott; oly kedvező árfolyammal vásároltatván ez értékpapír-összeg, hogy ha azt ma elárúsítanók, a mai árfolyam szerint 1800 frt haszna volna rajta az intézetnek.

Pénzügyeinket illetőleg a tüzetesen tárgyalandókon kívül csak az a jelentésünk van, hogy a legutóbbi zsinati főtanácsnak az akkor Kereszturt beállított tanári állomás költségei fedezésére hozott intézkedését végrehajtottuk; megtaláltuk nemcsak kereszturi iskolánk egykori növendékeit, hanem vallásközösségünk egyes jobb módu tag-jait, felhívásunkra eddigelé tőke 3100 frt 15 kr folyván be, fájdalommal constatálhatjuk, hogy egész vallásközösségünk e nevezetes ügye hiveink részéről nem részesült kellő pártolásban, s a hon hitünkben és meggyőződésünkben, hogy ezerenként megosztva a terhet, aránylag csekély áldozatunkkal e jelentékeny és fontos tanintézetünköt a fenyegető veszélyt elháríthatjuk, — csalódtunk.

KOVÁCSI ANTAL,
közigazg. jegyző.

ELINTÉZETT ÜGYEK.

1. Egyh. Főtanács jegyzőkönyvi köszönet mellett elfogadja az özv. Pap Sándorné Kovács Katalin 100 frtos alapítványát (1. Ker. Magv. 1887. 5. füz.) Kovács Dénes bágyoni birtokos 1000 frtos alapítványát (1. Ker. Magv. 1887. 6. füz.) és Csipkés Árpád ajándékát a tári papság és mesterség javára s utasítja az E. K. Tanácsot, hogy az alapítványok a kitűzött módon és célra kezeltessenek.

2. A mezőberényi fiókegyház megalakultnak nyilvánított oly formán, hogy az a budapesti anyaegyházhoz tartozván, egyesítettik a holdmező-vásárhelyi fiókegyházzal és a papi teendőket a holdmező-vásárhelyi egyház papja teljesíti. A polgárdi fiókeklésia megalakulása véglegesen megállapított, s mint fiók-egyház a budapesti anyaegyházhoz tartozik. A sepsi szentgyörgyi leányegyháznak az E. K. Tanács által megállapított módozat szerint való szervezése véglegesen megállapított és a kilyéni anyaegyházhoz csatoltatott.

3. Gyöngyösi István vargyasi papnak méltán megérdemlett tisztességes nyugalomba bocsátását az E. Főtanács helybenbogyólag tudomásul veszi s elismerését fejezi ki azon szép és hasznos szolgálatokért, melyeket nyugalomka lépett afia egy félszáz évet meghaladó idő alatt, mint Isten igéjének hirdetője a szószéken, mint hivatalnok a körben s mint író a sajtó útján, unitárius vallásunk javára készségesen teljesített. Molnár Miklós szent-benei papot az E. Főtanács sajnos betegsége okán a maga méltánylásának kifejezése mellett saját kérelmére szintén tisztességgel s nyugalomba bocsátja.

4. A br. Baldácsi-alaphoz vallásközönségünk meghatalmazottjainul megválasztattak: Ferencz József püspök és ministeri tanácsos Hajós János afiai., póttagul ügyvéd és képviselő Gál Jenő afia.

5. Meghatározatott hogy a néhai Sándor Jánosné, Userényi Julia és leánya Berta által tett alapítvány kamataiból évenként 48 frt 16 kr adassék ki sárdi pap afiának, mint a ki a sárdi iskolát fentartja és a gyermekeket tanítja. — Véglegesen megállapított a bágyoni ekklésia kepeváltsága, a pap részére 410. a mester részére 860 frtban.

6. Kolozsvári főtanodánknak adott 3800 frt államsegély miként való felhasználásáról intézkedés tétetett. Nevezetesen Kanyaró Ferencz és Boros Sándor okleveles tanárok ideiglenes minőségben alkalmaztattak 600 frt évi fizetéssel és Gál Kelemen tanárképezdei tanulónak 100 frt évi segély szavaztatott meg. Az egész összeg egy része felszerelésekre és fentartási költségekre fordittatik.

7. Elhatározatott a Sala Gáifalvi telek bépítése, mely mi. tegy 30,000 frt tőkebefektetést vesz igénybe. A tervek megvizsgálására és véleményadásra bizottság küldetett ki.

8. A halotti torozások megszüntetésére határozatott, hogy papjaink esperesi uton kerestessenek meg az iránt, hogy erkölcsi befolyásukkal hassanak e régi rosz szokás megszüntetésére.

9. Elnöki ajánlatra választatott 13 új egyházi tanácsos.

10. A Dávid Ferencz alapítványi kamatainak (726 frt 93), az 1888. évi államsegélynek (4750 frt) a br. Baldácsi-alap jövedelmeinek (2500 frt) és E. M. Közm. Egyll.-től kapott segélynek (1800 frt) miként való felhasználásáról intézkedés tétetett. Nevezetesen az Emkettől kapott segélyből a szindi és komjászegi iskolák építésére 600—600 frt, a sárdi iskola építésére 500 frt adatott.

11. A közpénztárnok ugyszintén a tordai és székely-kereszturi iskola pénztárnokainak számadásai megvizsgáltatván, helybenhagyattak s a feloldó levelek kiadása megrendeltetett. A jövő évi költségvetések szintén megállittattak. A nyugdíj-alapok pénztárnoka 1887-i számadás terhe alól felmentetett.

11. Péterfi Lajos székely-kereszturi tanár jelen állásában végleg megerősítettet.

12. A többi tárgyak, különösen a törvényjavaslatok megállítására, mint a melyekben végleges határozatot nem lehetett hozni ez idő szerint, elhatározottat, hogy rendkívüli Főtanács fog egybehivatni.

13. Elhatározottat, hogy vallásközönségünk a Protestáns irodalmi társaságba, mint pártoló tag, 500 frttal belépik.

14. A székely-kereszturi 5-ik tanári állomás alapjára a begyült adakozások nem levén elégségesek, az Egyh Főtanács ujólag felhívni határozza az egyh. tanácsosokat és mindenrendü hiveket, hogy ez iskolát teljes erejükből pártolni sziveskedjenek.

G.

PALFI KÁROLY.

(1847—1888.)

Midőn majd az unitárius vallás történetében a mai nemzedék jel-seiről leszen szó, lehetetlen, hogy annak írója meg ne emlékezzék Pálfi Károlyról, vallásunknak és nevelés-oktatásügyünknek eme korán sirjába dőlt lelkes bajnokáról. Ezelőtt másfél tiz évvel Torda-Aranyosmegye tanügye hazánkban a többi megyékkel szemben az utolsó helyet foglalta el. Hogy e viszony, e sötét kép ma meg van változva, abban nagy érdeme van az egész vármegye intelligentiájának, egész Aranyosszék székelységének általános részvéte között ezelőtt pár hóval sirjába kísért Pálfi Károlynak, ki Tordán mint unitárius középtanodai és állami polgári iskolai igazgató, mint a torda-aranyosmegyei tanítótestület elnöke s e mellett mint az egyház és társadalom szakavatott munkása szerzett magának el nem muló érdemeket.

Pálfi Károly született 1847. jul. 14-én Torda-Aranyosmegyének Várfalva községében Pálfi István és Fülöp Anna unitárius székely szülőktől. Szülői nagy figyelemmel voltak az éles eszű gyermek nevelésére, kiket ő is határtalanul szeretett.

Az elemi iskolát szülőfalujában végezve, a tordai algyimnasiumba hozták, hol kiváló jelét adta a költészet iránti hajlamának és arra való tehetségének. 1865-ben a kolozsvári unitárius főtanoda kitűnő növendéke lett. Rendes tanulmányai mellett tevékeny munkásságot fejtett ki az ifjusági önképző- és olvasó-egyletekben, hol előbb mint jeles tollu jegyző tűnt ki, később mint szerkesztő és elnök vitte az őt méltán megillető vezérszerepet. Magvas felolvasásai mellett, mint szónok gyakorolt gyújtó hatást az ifjuságra. Az ifjusági lapokban megjelent költeményeit, különösen sikerült parodiáit többnyire „Turul“ álnév alatt adta közre.

Az ifjuság által 1871-ken kiadott „Remény“ című emlékkönyvben több sikerült költeménye és hangulatteljes népdala olvasható. Ezek közül kimagaslik a „Márczius 15.“ című.

A gymnasiumi tanfolyamot végezve, papnövendék lett.

Az 1870-ki főtanácsi gyűlés már mint II-od évet végzett theologust a székely-kereszturi gymnasium segédtanárává választotta, hol a tudós és nagyhirű igazgatótanár Marosi Gergelynek társaságában habár csak egy évet töltött mégis nagy hatással volt rá e szellemdús férfival való gyakori érintkezése.

1871 őszén külföldi tanulmányútra küldötte Egyházi Főtanácsunk. Egy félévet Münchenben, egy félévet Heidelbergben töltött növény- és ásványtani ismeretei szélesbitése végett. Azok, kik kitűnő irodalmi készültségét és költői tehetségét ismerték, szintugy sajnálták, hogy elhagyta azt a tért, hol neki méltán jósolhattak szép jövőt.

Tehetségei azonban e téren is csakhamar szép készütséghez juttaták. Külföldi utjából hazatérve, 1812-ben a tordai unitárius algymnasium igazgatótanára lett. Váradai Károlynak, a jeles tanférfiúnak lépvén nyomdokába, teljes erővel igyekezett az üresen hagyott tért neves elődéhez méltólag tölteni be. Be is töltötte! Mint előde, ő is sokban javította az iskola állapotát. A magán tanítási intézményt helyesebb alapra fektette, megkezdette a nagy munka előkészítését, hogy a gymnasium teljesen felépüljön. S e gymnasium kiépítése első sorban valóban az ő érdeme. Ő nyerte meg az eszmének a várost és megyét felekezeti különbség nélkül s alig pár év alatt a dolgot nem remélt sikerre vezette. Az udvart a legnagyobb szorgalommal befásítá. A közegészségügyre, tisztaságra a legnagyobb gondot fordította, a szegény tanulókról szeretettel gondoskodott, az erkölcsileg romlottakat, ha az atyai intés nem használt, az iskolából szép szerivel mindjárt eltávolítá. Az iskolai rendre és fegyelemre mindig kiváló gondot fordított. Valódi igazgató volt. Mint tanár és paedagogus is egyike volt a legjelesebbeknek. Szakmájában folyton tökéletesítette magát.

A kirándulásokat, melyeket az iskola növény- és ásványtani gyűjteményeinek szaporítása végett oly gyakran tett, végtelenül szerette. Beteges testalkatával sokszor egész nap barangolta a hegyeket, mászta a Torda hasadékát. Mindenben heves és szenvedélyes levén, legkivált az volt a tanulásban és buvárkodásban. A budapesti és kolozsvári egyetem tanárai, ha ily ügyben Tordán jártak, mindig megkeresték s szakképzettsége előtt meghajoltak. Jeles tulajdonai, szeretetreméltó egyénisége, szellemes ötletei mindjárt tanári működése első éveiben a legnépszerűbb egyéniséggé tették őt nem csak az iskola és tanár-társai előtt, hanem a társadalomban is. Három,

négy év mulva már a város és megye vezéregyéniségei között találjuk. A közdolgok a vármegyében lelkesebb harczost nála már ez időben nem ismernek. Később, ha festileg el is gyengült, megmaradt mindvégig lelkének ereje, szellemének rugékonysága s kedélynek mélysége és melege. Lángbuzgalommal dolgozott mindenütt és mindenben, mire nem szereplési viszketeg, nem önző hiúság, hanem ügyszeretete és buzgósa ösztönözték. A nyegleségnek, felületességnek ellensége és erős ostorozója volt.

A megye főispánja, alispánja, a város polgármestere és a közélet minden elsőrendű férfiával a megyében ismeretségben és összeköttetésben állván, azok csakhamar kiismerték jeles tehetségeit. Így hát akarva, nem akarva, ama fontos szerep, mely a közélet terén neki jutott, belevitte őt a politikai szereplésekbe is. Szívesen vállalkozott a legkényesebb politikai ügyek elintézésére; bármit biztak rá, benne nem csalódtak. Rendkívüli rábeszélő tehetséggel s erős logikával birt.

A megye kir. tanfelügyelője, mint a kormány képviselője 1878-ban megnyerte őt amaz eszmének, hogy tordai algymnásiumunk alkittassék át állami polgáriskolává. — Ez eszme keresztülvitelét az Egyházi Főtanácson folyton szorgalmazta, míg végre hosszas küzdelem után a gymnasium polgári iskolává alakult, melynek 10 évig volt igazgatója. Megelőzőleg a gymnasiumnál 6 évet töltött. Tehát összesen 16 évre terjed az a szolgálat, melyet Tordán a tanügy, a társadalom, szent vallásunk és a közdolgok szolgálatában a legszebb eredménynyel általános megelégedésre eltöltött.

Tanügyi munkásságáról és szakavatottságáról sok szépet beszélnek a torda-aranyosmegyei tanítótestület jegyzőkönyvei és évi jelentései. Ő volt ez egyesületnek is kezdetben szervező elnöke, azután is fentartó lelke és szemefénye mindvégig. Midőn ezelőtt egy évvel sikerült az egyesületnek ujlag őt nyerni meg az elnöki székre: remek stylben, gyújtó hatással mondott szónoklatával felidézte ama tapsot és lelkesedést, melyet keltettek régebbi elnöki megnyitó beszédei. Időközben az elnökségtől azért vált meg, hogy mint tag, az egyletben szabadabban vitakozzék, leplezetlenebbül bírálhasson. Tette is ezeket a legnagyobb készséggel, az ügyekhez hozzászólt, a dolgokat pár ügyes megjegyzéssel mindjárt kerékvágásba terelte, az avatatlan beszélőket elhallgatásra bírta. Tapintatának haszna igen nagy volt!

Az a nagylelki erő, melyet sokoldalu munkásságában egész életén keresztül tanusított, az utóbbi időkbén sem hagyta el, midőn

már testületileg meg volt törve. Életunalom nem vett rajta erőt, a komoly munkát a tavasztól fogva nem bírta már, de azért nem feküdt le, inkább eljárt a társaságba. Barátai között igen jól érezte magát, kiket sikerült élceivel gyakran felvillanyozott. Családja csaknem bálványozta, viszonzásul ama hűségnek, melylyel irántuk élete minden percében viseltetett. Áldott lelkü felesége Szentpéteri Nemes Vilma, kivel 1876-ban lépett házasságra, örökösen féltette gyenge testalkatát. Szive és lelke melegével s a legkörültreintőbb gondossággal igyekezett egészségét megóvni, de nem segíthetett! — Rohamosan jött tüdővész óltá ki belőle hirtelen az életet és így ket'é szakadt az a szent kötelék, mely férjet, nőt s gyermekeket a legpéldásabb szeretetben egyesített Bús özvegye, két kedves gyermeke: Anna és Ferencz, továbbá még életben levő édes atyja egész életükön keresztül fogják őt siratni.

Mi is, kik az ő munkás életének tanui valánk, szintén kegyelettel fogjuk emlékét megőrizni. Ezt ő megérdemli, ki az embernevelés magasztos ideáljáért, egyházunk jövőjéért nemcsak lelkesedett, de azoknak érdekében hathatós buzgalommal sokat is fáradozott.

ISZLAI MÁRTON.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1888. sept.

(Francia nagy írók : George Sand. Caro-tól 1. köt. in 12. Paris, Hachette.)

Szerkesztő ur!

A francia nagy írók czimü vállalatnak legutóbbi kötete némileg egy posthumus munka, mely a nem régen elhalt és annyira fájlalt Caro tollából származott. Kéziratát még ő adta át Hachette könyvkiadónak, de a mű csakis halála után jelent meg, mely oly korán és oly váratlanul következett le. Sajnálni lehet, hogy a jeles bölcselő művét be sem végezhetette, melyben az egyik legkiválóbb francia író ismerteti, ki a közönségre hosszú időn keresztül nagy befolyást gyakorolt. S még inkább lehet sajnálni, hogy hirtelen halála megakadályozta abban is, hogy közre adja bölcselmi nagy művét, melyet a gondolkozó világ bizonyára örömmel üdvözölt volna. Eddig megjelent tanulmányai azt mutatják, hogy ő mind jeles kritikus, mind mélyelmű bölcselő, erős gondolkozó volt. S a mi nagyon sajtáságos e tekintetben, az az, hogy kritikai tulajdonai sokáig mintegy elnyomni látszottak valódi spiritualis bölcselmi hajlamait. Kétségtelenül, ha a halál nem lepi meg oly korán, s bevégezheti metaphysikai fő munkáját, elvitathatatlanul kitűnt volna az ő bölcselmi értéke. De örvendhetünk, hogy legalább megírta tanulmányát Sand Györgyről. Hogy valaki Sand Györgyről megfelelő ítéletet hozhasson, arra nézve e művet nem nélkülözheti. Megfelelő ítéletet mondom, mert Sand Györgyöt bírálói némely tekintetben igen felmagasztalták, más tekintetben meg lealázták.

Caro úgy látszik helyesen fogja fel őt és jól itéli meg „e szegény nagy lelket“. Részvéttel, rokonszenvvel viseltetik emez oly kedves természet iránt, melynek szenvednie kellett részben saját hibája, részben pedig élete körülményei miatt. De a midőn rokonszenvet tanusít a személy iránt, másfelől komolyan itéli meg nézeteit, téves eszméit és érzelmi aberatioit.

Ugy hiszem, nem szükség Sand Györgyről hosszas, részletes életrajzot adnom. Az ő élete eléggé ismeretes. Csupán azt kell meg-

jegyezni, hogy az ő ereiben királyi vér folyt. Tényleg II. Ágoston lengyel királytól származott le a szász marshal (Móricz) utján, kinek a nagyanyja II. Ágoston leánya volt. Sand Györgynek igazi neve Dupin Aurora volt s született 1804-ben s férjhez ment 1822-ben Dudevant báróhoz. Atyja Dupin Móricz, ki kitünő tiszt volt, egy szellemes párizsi divatárus nőt vett feleségül. „Mint anya által a nép gyermekének, s atyja által az aristocrátiának, hajlamait, mondotta, az ő állása különösségéhez kellett alkalmazni; számításba kellett vennie, hogy két osztályból született.“ Gyermek korában sokat kellett szenvednie ama véleménykülönbségek miatt, melyek anyja és nagyanyja között fennállottak, mely utóbbi nagyon aristokratikus volt és a népet lenézte. Innen ama keserűség, mely belőle mindig előtört, mikor azokról a különbségekről beszélt, melyek a különböző társadalmi osztályok közt léteznek, ama különbségekről, melyek neki már családja körében oly sok szenvedést okoztak. Ő, mint élettörténelmében maga írja, ábrándosnak született; s ez meg is létszik egész hosszú életén keresztül. Tizenhatodik éve körül a vallásos álmadozás ragadta meg. Annyira átengedte magát az ájtatoskodásnak, hogy exaltatióba esett. „A mysticismus láza vett erőt rajta, — mondja Caro — úgy, hogy a kolostor falai közé tévedt (akkor kolostorban volt). Gyakran térdelt s sokszor meg elterült a kápolna kövezetén.“ Életének e korszakát ő maga is leírja „Spiridon“ című regényében. Végre a vallásos láz lecsendesül, s ekkor a kolostort elhagyva ismét az életbe lépik, hol nagyanyja mellett él. Ekkor tanulmányoknak adja magát, érezve a tanultság hiányait. Egymásra nyeli az írókat, költőket, bölcselőket. Mindenekfelett Leibnitzot becsüli, kihez szüntelen visszatér minden más bölcselő fölé helyezve. Ez kevéssel azután volt, hogy Dudevant báróhoz férjhez ment, egy nagyon közepes emberhez, ki életét csupán vadászattal töltötte. Két ilyen különböző természet szövetsége semmiesetre sem ígérhetett hosszas egyességet. Lassankint mind nagyobb lett köztük a távolság, az érzelem és véleménykülönbség, s 1831-ben megkülönöztek egymástól. Ekkor Párisba jött lakni, magával hozván két gyermekét is: leányát, ki az első szülött volt és fiát, ki mint festő és író Sand Móricz név alatt lett ismeretes. Néhány évvel későbben férjétől törvényesen elváltatván, visszanyerte függetlenségét. Ekkor vegyült aztán be a száz esztendő irodalmi küzdelmeibe, hogy azokban más kitünő írókkal magas és jogosult helyet foglaljon el.

E néhány vonás az ő gyermekkoráról és ifjúságáról némi fogalmat adhat arra nézve, hogy miképpen nevelődött. Minthogy négy

éves se volt, mikor atyját elvesztette, mondhatni, ő teljesen nélkülözte az utmutatót. Játéklabda volt anyja és nagyanyja közt, kik egymást gyűlölték. Így már fiatal korában szerencsétlennek érezte magát s mindig meg is maradt ez a keserűség, az első évek ez utóize. Caro igen helyesen emeli ki azok befolyását Sand György eszméire. S ebből lehet megmagyarázni, hogy ő később oly nagy figyelmet, gyöngédséget tanusított a gyermekek iránt, hogy ő azokat imádásig szerette. De lássuk az író-t és gondolkozót.

Hogy röviden tiszta fogalmat adjak irodalmi működéséről, erre nézve alig tehetnék jobbat, mintha idézek Caro művéből, hol négy korszakra van osztva az ő élete: „Az első (1831—1840) a személyes lyra korszaka, melyben az ifju magányzó és ábrándozó fényes és szenvedélyes költészetben nyilvánul; a második korszak (1840—1848), melyben inspiratiója kevésbé személyes s a szerző magát idegen tanok befolyásának engedi át, ez az a korszak, a mikor rendszer szerinti regényeket ír; a harmadik (1848—1860) korszak, melyet az elméletek alábbhagyása, s az egyszerűbb, őszinte és igaz irányhoz való visszatérés és egy új téren, a szinműirodalomban való siker jellemezznek; az utolsó korszak (1860—1876), mely termékeny életének hátralevő részét öleli át, melyben ismét visszatérni látszik a regényírásban ahoz a modorhoz, melyben első regényeit írta; csakhogy itt a tüzet a tapasztalat mérsékli s hajlott kora néha egészen megsemmisíti; főbb művei azonban akkor is erőteljesek, ifju tűz és tiszta inspiratio lengi át azokat.“

Vessünk egy rövid tekintetet e korszakokra és lássuk Sand György tehetséget, a mint azok feltűntetik. Az első korszak regényei mind ugyanazon forrásból látszanak származni: a személyes emótiokból és fájdalmakból; így pl. „Indiana“, „Valentine“, melyekben a legkitűnőbb költészettel rajzolja a szerencsétlen házasságokat, melyekbe az embereket világi előítéletes szokások viszik belé s melyeket mindig fájdalom követ. De főleg mégis „Spiridon“ című műve az, miben az élő Sand Györgyöt személyesítve találjuk. Az ifju Elek barát a vallásos igazság keresetében nem mást személyesít, mint őt magát; megérintve az isteni eszménytől, azt keresi minden jelvényeken és könyveken keresztül. Ezalatt a kilencz év alatt még írt néhány nagy regényt, melyenek: „André“, „Lélia“, stb. s azonkívül kisebb beszéleket gyönyörű styben és „Egy utazó levelei“, mely oly érdekes és oly vonzó mű. Mindezeknek a különböző munkáknak, mondja Caro, bármilyen legyen a keretük, tárgyuk egy: „A nemes szeretet festése, a mint az élet kísértéseiben és ne-

héz helyzeteiben mutatja meg magát; természetének fellázadása a társadalom végzetes tévedései ellen; s végül a vallásos eszménynek nyugtalan és szenvedélyes keresése, mely eszmény gyakran ábrándszerű és zavart, de melynek elérését hön reméli.“ Ilyen az első korszakbeli műveinek inspiratiója Ekkor még nem jelenik meg egész tisztán rendszere, melylyel a társadalmat reformálni akarja.

Ellemben a második korszakban e rendszer gyakran észlelhető és az író legszebb sorainak hátrányára. Minden során lehet érezni a korszak socialis eszméi s különösen a Pierre Leroux vallásos bölcselmi álmadozásai befolyását. E korszakbeli regényeiben stylje, mely rendszeren kifogástalan, declamatioba esik. Socialis és humanitarius eszméiről nem szólok, mert az nagyon messzire vinne, s különben is már rég feledésbe mentek. Ebből a korszakból való „le Compagnon du tour de France“ és la „Comtesse de Rudolstadt“ stb. Caro azokat röviden nagyon találóan jellemzi, azt mondván, hogy azok „nagy socialista gépek.“ Megvallom, hogy olvasásuk nem mindig mulattató. De az író néha nagyon fáradtnak látszik a rendszerek miatt, a melyeket követ és úgy látszik, hogy azokkal szakítani akar. Tényleg, ebben az időben adta közre amaz elragadó idyit, melyet mindig szívesen olvas az ember. „La mare au diable.“ E kicsiny kötet kedves és friss költészetében szüzsies érzelem és kellem van. E regénye a harmadik korszakba vezet, melyet eme kellemes beszélye nyit meg „Francois le Champi“, melyben az író az ő szép styljét úgy tudta hajlítani, hogy bámulattossáig utánozza a vidéki nyelv szólásformáit. Éppen mikor e könyv megjelent, tört ki az 1848 iki forradalom. Félni lehetett, hogy Sand Györgyöt a politika ismét letériti az utról s humanitarius utópiáihoz tér vissza. Szerencsére ez nem úgy történt. Ellenkezőleg új zálogát adta irodalmi genie-jével való kibékülésének egy más kicsiny szép regényben: „La petite Fadette.“ E könyv ujjá születését mutatta, tehetsége legszebb napjait idézte vissza. Ez időben ragadta meg a szinnű irás vágya is oly erővel, hogy ellenállni nem tudott és a Francois le Champi-t színre alkalmazta. Az elért siker azonban nem felelt meg várakozásának. Sand György tehetsége nem oly nemű volt, hogy szini alkotásokban nagyobb sikert érjen el. Darabjából átalán hiányzott a drámai erő és cselekvény. Három utóbb említett regénye után átdolgozta a szinpad számára egy pár történelmi regényét is, s azok közt: „Beaux Messieurs de Bois-Doré“-t. De ezek még annyira sem sikerültek, mint az előbbieik.

Végre visszatért a regény irásban első felfogásához, és ezzel e

termékeny lángész negyedik korszakába értünk. Számos művei közt, melyet élete utóbbi tizenöt éve alatt írt, a legnevezetesebbek: „Jean de la Roche“ és „Le marquis de Villemer.“ E két regényében nagyon finom és mélyre ható elemzését találjuk a különböző jellemeknek, melyek azokban szerepelnek és a legbájosabb részleteket személyei érzelem világáról. Sand Györgynek meg volt a tehetsége arra, hogy magát ismét felujtsa, a nélkül, hogy ismétlje. Ez a nagy szellemek tulajdona „Bámulatos termékenység, melyet Sand György irodalmi élete felmutat — mondja Caro — négy vagy öt nemzedéket ragadva el költészetével, vagy zavarva álmodozásával, a köz- és magán élet minden válságain keresztül magához mindig hasonlónak maradván, de sohasem mondva művésze utolsó szavát.“ Ez utolsó korszakban irodalmi munkássága talán legnagyobb. Regényeken kívül sok apró beszélyt írt gyermekek számára: „Le Château de Pitordu“, „Le chêne parlant“ stb. „Les Contes d'une Grand mère“ s 1870-ben „Journal d'un voyageur pendant la guerre“ jelent meg tőle, melyet a hazafuság szelleme leng át. S mindezek mellett állandó levelezést folytatott több ismert íróval, mint Dumas-val, Flaubert-el, Viardot-val stb.

S mintán Caro így Sand György irodalom-történelmét és művei időrendjét megalkotja, azoknak a forrásoknak tanulmányozására tér át, melyekből Sand eszméi és érzelmei inspirációját merítette. Könyvében talán ez a fejezet a legértékesebb, s bizonyára a legérdekesebb. Az inspirationnak három forrása van Sand Györgynél, a melyekre minden visszavezethető: a szeretet, a humanitás szenvedélye és természetes érzés. Ugy látszik, hogy Sand Györgynél arra nézve, hogy az ember éljen egyedüli ok a szeretet és hogy az élethez való jog megszűnik, mihelyt az ember nem szeret. S hogyha az valakit csodálatba ejt, hogy a szeretet lenne az egyedüli kötelesség az életben, Sand Gy. erre azt a magyarázatot adja, hogy az Istentől jön. Annyira, hogy mi egyszerűen a predestinato, a fatalitás egy alakjához érkezőnk. Ez annyi, mint a gondviselést tenni felelőssé az emberi szív legvétkesebb érzelmeiért is és minden erkölcsi hibáért. Annyi mint a lelkiismerettől elvonni az erkölcsi felelősséget. Az érzéki idealismus, ime ez az elrejtett vétke első regényei csaknem mindenik hősének. Ez az, mi zavarja legnemesebb aspiratioikat. Ez, mi által e regényei káros befolyást gyakoroltak, az olvasók szellemét, szívével félrevezetve, megtévesztve. Ez az, a miért ma azokat kevésbé kedvelik.

Az emberiség szeretetét Sand Györgynél sajátosságosan befolyásolta a szeretet gondviselészerű eredetéről való fogalma. Ebből azt az elvet állította fel, hogy a szeretet mindeneket egyenlővé tesz, a miből természetesen az következik, hogy a társadalom az, mi minden rosszat teszen. Innen némely hőseinek szónoklatai az emberi lény jogairól, hogy a társadalmi törvények igáját lerázzák, mely törvényeket szivteleneknek és érdem nélkül valóknak mondanak, melyek a szívet elölik és a szabadságot sértik. A társadalmat új alapokra kell fektetni és egészen újra alakítani. De minő alapokra? Ez az, a mit író nem mond meg, mert bajos e tekintetben valami világosat felfedezni Sand György társadalmi utópiáiban. Műveinek ez oldala az, mire nézve a legnagyobb véleménykülönbség fejlődött ki. A mire nézve általában megegyeznek, azaz hogy társadalmi elméleteit az érzelem exaltatioja és a fogalom gyengesége és összefüggéstelen volta jellemzi. A mi azonban abban keresendő, hogy e fogalmak nem az övéi voltak, hanem környezetétől főleg Leroux Péter befolyása útján nyerte. A mit semmi sem bizonyít inkább, mint az a tény, hogy később azoktól megszabadult, midőn socialista barátai eszmével szakított. Későbbi regényeiben az emberiség-szeretetet nála egészen más jellegű és neki egészséges, nagy és szép eszméket inspirál. Ő végre felfogta a fájdalmas tapasztalatok ellenére is, hogy a szenvedély egoismussa kibékíthetetlen.

De a mi tartós jellegű, mi őt egész életén át vigasztalta, mi mi legjobb inspiratioinak forrása volt és elévülni nem fog, az a természet szeretete. „Senki se rajzolta — mondja Caro — sikerültebben a természet élő valóságát, eme fényeket és árnyékatokat, emez összhangokat és ellentéteket, a színek eme symphoniáját az erdők mélységeit és távolságait, a tenger végtelen mozgását, az ég végtelen csillagait, mint ő. És senki sem tudta főleg annyira felfogni és kifejezni a bensőt, a dolgok elrejtett valóját, mely a természet mysteriosus ábrázatán az élet varázsát önti el.“ Ez igaz és azt mutatja, hogy Sand olyanak tudta látni a természetet, mint a milyen és az ő képzelete nem rontott a valóságon, mint az némely írókkal gyakran történik, a kik inkább költik a természetet, mint látják. És aztán mily felségesen tudta az emberi lelket, a gondolatot, az érzelmet kapcsolatba hozni a természetről való leírásával! S kell-e mondanom, hogy a mily élénkek eme leírásai, éppen annyira szereti az ember azokat. Azt mondják, hogy a természet eme szeretetét a Rousseau iskolájától tanulta.

Én azt hiszem, inkább maga magától. Gyermekkora nagy ré-

szét a mezőkkel való jó ismeretségben töltötte; folytonos érintkezésben volt a földmives gyermekekkel, a kiket szeretett s a kikkel együtt koborolt a mezőkön. Csakhogy ő többet tudott megfigyelni, mint azok és inkább fel tudta fogni a környezetet, a melyben élt. Barmiként legyen, regényeiben megragadó leírások vannak a természetéről, melyeket lehetetlen elfeledni, ha az ember egyszer olvasta.

Szemére vetik, hogy paraszt alakjai nagyon finomítva vannak, eszményítve. S ez bizonyos pontig igaz is, tekintve főleg színműveit. De ez a túlozás, avagy nem jobb e annál, mit más irányban Zola követ el a paraszt nép festésében? Nem jobb-e a népet emelni, mint lealázni? És aztán nem találunk-e különben is a népnél is jó érzelmeket s néha nemes és szép gondolatokat? Sand emez alkotásai tehát mégsem hamisak, mert ő nem állítja, hogy a nép mind olyan, hanem csak néha és némelyik közüle.

Caro különösen magasztalja Sand stylussát. Ő nagy író volt, egészen természetesen és erőltetés nélkül a kiindulástól végig. Első irataira joggal jegyzik meg, tulságosan törekedett a magasztos hangra. De későbbi műveiben ezt nem észlelhettünk. S a mi nagyon sajtós, hogy szelleme soha se tűnt ki úgy a társalgásban, mint az írásban. De a mihelyt a tollat kezébe fogta, mindez egyszerre, mintegy varázsütésre, megváltozott. A mit irt, ha rögtönözve is, mindaz tele van természetességgel, kellemmel, az lendületes és művészi. Stylje csodálatosan átlátszó, gondolatai tiszták. Mire nézve idéznem kell Carot, hol ő maga is tündökölt styljével: „A Jura hegyek elrejtett mélységeiben láttam egy forrást, a melyet színétől kék forrásnak hívnak, mely a környező vidéken mint ezüst csillámlik, felette az azurkék eget s talán azt a követ is, melytől kék színét nyeri Csendes és mély s magához varázserővel vonzó. Az ember nem szemlélheti e forrást a nélkül, hogy magát elragadtatva ne érezze és ne imádja a Najadot, ki azt megszenteli; gyönyörrel nézi tovább, a mint a szomszéd réteken átfoly; a kis patak lármásan fut tova a csillogó kavicsokon keresztül; hirtelen kemény sziklához ér, reszket és tumbol, hogy utját elállja, aztán felduzzadt hullámai megkerülik az akadályt s lépésről-lépésre mind nagyobb lesz a mellékfolyók által, melyeket magába fogad és elnyel. S az idegen vizektől túlradva, egyszerre kicsap a partokon, hogy habjai haszontalan részét a fővényszigeteken hagyja, aztán egy utolsó kicsapással kiengesztelődve, magába tér vissza, lecsendesül, hogy ismét szemlélhessék az emberek, a mint hullámain fákat ringat, s színén városok és mezők különfélesei tükröződnek. Ez Sand

György styljének képe, mely hiven adja vissza gondolkozása benső mozgalmait, hiven jellemzi őt fellendüléseiben, hevületeiben, valamint hirteleni lecsendesülésében.“

Sand asszony életének utolsó harmincz évét Nohant-i csendes magányában, Indremegyében Berryben töltötte. Itt egészen családi életet rendezett be magának, a miről mindig álmodott és a melyt annyira szeretett. Gyermekait tulságosan szerette s főleg később a kisebbeket. Nekik valóságos rabszolgája volt. Itt csinálta ama gyermek színházat, melynek számára néhány oly darabot irt, mint: „Plutus“, „Le Pavé“, „La nuit de Noël“ stb., melyek egy külön kötetben jelentek meg e czim alatt: „Theatre de Nohant.“ Sokat foglalkozott természetrajzzal is s főleg növénytannal. Sokszor fogadta barátai közül azokat, a kikkel, mint fennebb is mondtam, levelezésben állott. Igy Caro is volt nála látogatni 1861-ben, mely látogatás a legjobb benyomást hagyta nála hátra; s ezért, hogy ő hosszas társalgásuk emlékeit felidézi, melyet az irodalomról és művészetéről folytattak.“ Sok dolog választott el minket egymástól; de hires írók közt, sőt nem hiresek közt is, nem ismertem egyet se, ki inkább tiszteletben tartotta volna mások véleményét, és a ki oly kevésbé erőszakolta volna a magáéit.„ Már ez időben nagyon lecsendesedettnek látszott. Megtartotta spiritualista eszméit, meggyőződéseit, de már nem hadakozik a katholicismus ellen. Bölcseleti hiteseimét szívélyesen védi, főleg a materialismus ellenében, de nyugodt magatartással; s nyugodtsága abban a mértékben növekszik, a mint az években mindinkább előhaladt, mit lehet látni levelezéséből, melyek a tapasztalat és ész kincseinek gyarapodását mutatják. Végső elemzésben azt a benyomást hagyja hátra: hogy ő a bámulatos eszme-termékenységgel magas művészetet egyesített.

Mielőtt az íróról és műveiről tett észrevételeimet bezárnám, Caroval azt a kérdést tehetjük fel, mi marad meg Sand munkáiból? Ő körülbelöl 150 köt-tet irt. Világos, hogy ez a rengeteg irodalmi termelés nem mind egyenlő értékű? Én úgy hiszem, hogy első műveinek nagy része, ha nem mind, és a második korszakbeliek közül is nagyon sok feledésbe megy.

De nem mennek feledésbe az azutáni alkotásai. Ezek közül bizonyára sok fenmarad. Mindenek előtt a népéletből vett három regénye, melyek valódi gyöngyök: „François le Champi“, „la Petite Fadette“ és „la Mare au Diable.“ De „Jean de la Roche“, „l'homme de neige“ és „le Marquis de Villemer“ is például oly művek, melyeket ismét és ismét újra fognak nyomni és

még hosszasan olvasni, s a többi műveit is a szükséges kihagyásokkal. Válogatott művei vonzani fogják az új nemzedékeket, fénylő költészetük, kellemességük, megragadó ábrándjaik, csodás képzelet-erejük és az irály varázsa által. Egy ily koszoru válogatott műveiből talán kevésnek tetszhetik művei nagy számához mérve. De én ellenkezőleg úgy tartom, hogy egy íróra nézve sok, ha értékes műveiből ennyi forgalomban marad a kortársak közt, kik oly sokat irtak és irnak ezután is, miből valószínűleg semmi sem marad meg.

CHARRUAUD.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Kolozsvár története írta J a k a b E l e k, magyar tud. akad. levelező tag. (Ára 15 frt.) Kapható szerzőnél Budapesten, Tabán, Döbrentei u. 6. sz.) Azt hisszük, olvasóink jó neven veszik, ha kitűnő munkatársunknak e nagybecsű művéről terjedelmes ismertetést adunk. Ezt megérdemli maga a mű és tudós írója.

E monographia megírására 1863. october 30-án tűzte ki a Tanács a pályakérdést, úgy, hogy az a legrégebb időtől 1848. márt. 15-ig irassék meg, pragmatikai hitelességgel, eredeti forrásokból, 1000 frt pályadíjt ajánlván fel rá Simon Elek akkori polgármester, a mit nemsokára 300 frttal pótolta, mikor a munka félig elkészült, az író betegeskedése tekintetéből, az addig 1555 frtra növekedett díjt az 1869. jul. 10-én tartott képviselőtestületi gyűlés a bírálók: Szabó Károly, Torma Károly és Sámi László egyhangú dicsérete következtében az írónak kiadta, később kinyomatta; 1871-ben jelent meg az I. szövegkötet a legrégebb időtől 1540-ig, a budapesti egyetemi nyomdában, 1—640. nagy 8-adrét lapon, az I. oklevél kötet ugyanazon időkörből 1—420. lapon igen díszes kiállítással, tartalma I—CCLIX. többnyire eredeti oklevél volt; és az I. Rajzfűzet I—XXXV. táblára oszlott 134 kisebb-nagyobb eredeti rajzzal, a m. kir. államnyomdában szintén hasonló díszszel kiállítva.

A sajtó elismeréssel fogadta az egészen új rendszerű és az író tervezése szerint készült jeles monographiáját. S most, midőn az egész mű bevégezve, rendszere teljes nivoltában domborodik ki.

A mű II-ik szövegkötete magában foglalja Kolozsvár magyar nemzeti fejedelmek alatti történelmét, 1540-től 1690-ig, 1—832. lapon; a III-ik szövegkötet a habsburg-lotharingiai korszakot 1—1022 lapon, a II-ik oklevélkötet tartalma a két időkorból I—CCCLIV. oklevél és 1—752 lapra terjed; a II-ik Rajzfűzet I—XII. táblára oszlott s 70-t meghaladó kisebb-nagyobb rajzot és az összes egyházak harang-émlék, szobor- és közintézeti feliratait foglalja magában.

Az első most is a mondott egyetemi nyomdában az 1871. évihez hasonló szép papiroson nagy gonddal készültek, az utolsó Kellner és M. nyomdaintézetében a könyvhez és a kiadó városhoz méltó díszszel.

A teljes mű tehát öt kötetre s két füzetre terjed. Hatszáz példányban nyomatták s a város fedezte a 13,823 frtnyi költséget; de ötszáz példányt a szerző rendelkezésére bocsátott. A Simon Elek által tett pályadíjhoz Sigmund Dezső országos képviselő 500 frttal járult, a város pedig 2500 frtot szavazott meg. A pályanyertes szerző 7055 frt tisztelet-díjat kapott nagy munkájáért.

A huszonnyolcz évi komoly és lelkiismeretes munkásság gyümölcse, mely

a magyar monographia irodalomban máig első helyen áll, a történetkedvelőkön zönség különös figyelmét érdemli meg.

A történetírás anyaga közfelfogás szerint régi kronikák, különböző iratok és okleveli emlékek. E monographia írója új utra tért s új rendszert kezdett egyfelől a történethez oklevéltár csatolása által, másfelől az által, hogy a midőn az eddigi történeti anyagot nem mellőzi: nagy súlyt fektet a föld mélyében rejlő leletekre, a történetiképekre s rajzban és metszésben örökített tényekre, mint a nemzeti élet és szellem felsőbb munkásságának nyomaira. Ezekre a magyar történetírás eddig nem volt elég tekintettel.

Uj uton jár e monographia írója abban is, hogy az illető város levéltárát minden ágában s egész terjedelmében felkutatta, tehát összes oklevél gyűjteményét, közigazgatási leveleit, a jegyzőkönyveket, valamennyi czéh leveles ládáját, összes egyházak és tanodák, felsőbb és legfelsőbb hatóságok levéltárát stb. E műből meglátszik, hogy írója előtt a monographia eszménye lebegett s lelkében élt a haza köztörténelme egykori alapos megirhatásának tudása és vágya. Csak ily okokból származhatik az új adatok s régi oklevelek felkeresésében tanúsított lankadatlan kitartás, miről az író nagy és szép műve bizonyágot tesz; három-négy száz oly becses oklevél tárul fel abban a tudomány barátai előtt a politika, jog, egyház, oktatás, mezőgazdaság, kézipar és kereskedelem — szóval — a polgári élet majdnem minden körében és munkaterén, a mikről eddig alig volt tudomásunk, a mit gyönyörrel s ismereteiben öregbedve olvashatunk, s így e mű egy valaha kiadandó kritikai egyetemesség magyar Codex Diplomaticus-hoz is becses adalékkal járul s utját egyengeti.

Érdeme írónak a városok, vármegyék és a régi nagy nemzetségek levéltárainak rendezése s a történelem írók számára használhatóbbá tétele eszméjének országszerte felébresztése, valamint az ez iránt nyilvánuló erős törekvés, a mi műve első köteteinek megjelenése után a történelmi s főképen a monographiai irodalom örvendetes föllendülésére gyakorolt hatást.

S a mi e helyen különösen kiemelendő, hogy az egyházakról mint műveltségi tényezőkről mindenütt terjedelmesen ír. A XVI-ik száz esztendő hitújító mozgalmainak központja e haza részben Kolozsvár volt és ha valamely város történelmével kapcsolatban lehet szólni az egyházak történetéről, erre Kolozsváré különösen alkalmas. Szerző az unitárius, református és r. katolikus egyházak és iskolák történeteit úgy a XVI-ik, mint a következő száz évek politikai és műveltségi történelmével oly módon szövi össze, mely feltétlen elismerést érdemel.

E mű íróját különösen kettő jellemzi: egyik inkább önbizalmatlansága, mint elbizakodottsága. Ebből következik mindig szilárd talajon állása s hypothesis kerülése; az igazságot keresi, s ha megtalálta, kimondani bátor, s a mit nem tud, nyíltan bevallja; másik: hogy műve a monographia határán belül a polgári életet tartja főképen szem előtt, élesen figyeli meg a népélet és szellem s idő minden fontos jelenségét; bőséget tán itt-ott vethet szemére a kritika, de szükségtelennek közléséért meg nem róható. Ebből már lehet kivonatban népies kiadást is készíteni, mit — remélünk — szerző meg is teszen.

Az irálya folyékony, tiszta és magyaros, itt-ott székely eredeti szóalakkal vegyítve, a mik azt mintegy zamatoszá, erőteljessé teszik. A külső kiállítás fényes.

E mű meleg pártolására s megszerzésére művelt közönségünket általában s valamint a középiskolák igazgatóságait jó lélekkel ajánlólag felhívni bátrak vagyunk. K o l o z s v á r t ö r t é n e l m e a monographia irodalomban nagy nyereség, százévünk e negyedének magyar irodalmában maradandó nyomot fog hagyni. K. J.

H é b e r o l v a s ó k ö n y v. Akadémiai és magánhasználatra. Szerk. Pukánszky Béla, theol. akad. tanár. Pozsony. A mű, mint a „Theologiai szakkönyvtár II. kötete jelent meg. Különös elismerést érdemel szerző már azért is, hogy művével az oly kismérvű héber irodalmat gazdagította. De ettől eltekintve is figyelmet érdemel e mű, mert czéljának, t. i. „hogy az akadémiai hallgató e könyvecske fonalán az terjedtebb nyelvtanok valamelyikének segítségével, esetleg tanári magyarázat nélkül is, az alaktant s a syntaxis általánosabb szabályait elsajátíthassa“, tökéletesen megfelel. A műhöz héber-magyar és magyar-héber szójegyzék van csatolva. Elismerjük, hogy nyelvtanok szerkesztésénél a technicus terminusok (s itt mi is ezt használjuk) nem nélkülözhetők, azonban mégis czélszerűbbnek tartjuk, ha a latinus nevek helyett a megfelelő magyar neveket tesszük s melléjük zárjelben azokat. Subjectum, praedicatum, articulus, praepositio, consonans vocalis stb. ma már magyarul helyettesíthetők s nyelvtani műszavaink kifejlődése kívánatossá teszi, hogy más kifejezéseket is egészen magyarítsunk. E műben csaknem mind latinus nevek vannak, azonban ez nem von le értékéből. Ajánljuk az érdekelteknek. Ára 140 frt. — P a e d a g o g i a i P l u t a r c h, jelesebb pedagógusok, kiválóbb tanérferfiak arczkép- és életrajzgyűjteménye, tekintettel a magyarokra 19. és 20. füzete megjelent. Szerkeszti Orbok Mór. Ajánljuk olvasóink és különösen tanítóink figyelmébe. A füzet ára 40 kr. — A p é n z z ű g y t a n a l a p v o n a l a i: Kereskedelmi középiskolák harmadik osztálya számára a legújabb miniszteri tanterv alapján írta Léhman Róbert, jog- és államtudományok tudora, hites ügyvéd, a kolozsvári kereskedelmi akadémia rendes tanára. A mű ajánlva van az unitárius egyház főjegyzőjének, Kolozs-Dobokai unitárius egyházmege főtisztelendő esperesének, az unitáriusok kolozsvári főtanodájában a hellen s a magyar nyelv rendes tanárának, Szentgerinczei Nagy Lajosnak. Rövid, de tartalmas munka, mely világos fogalmat nyújt a pénzügy állásáról, bírálati alapon. Szerzőnek elismeréssel adózzunk hézagpótló művéért. Ára 60 kr. — K e r e s k e d e l m i s z á m t a n. A középfokú kereskedelmi iskolák (akadémiák) első osztálya számára a legújabb miniszteri tanterv alapján írta dr. Veress Vilmos, a kolozsvári kereskedelmi akadémia tanára. Szerző csak újabb érdemeket szerez magának a tankönyv-irodalom terén e művével is, a mennyiben tárgyát érthetően, czélszerűen adja elő és minden műveletnél csak a kellő egyszerűsítést ajánlja és tulságba nem megy. E műve is szerzőnek hézagpótló. Ára 120 frt. — Ö t s z á m j e g y ű L o g a r i t h m u s i T á b l a. A természetes számok Brigg-féle logaríthmusai 1-től 10000 ig. Kereskedelmi és polgári iskolák használatára sajtó alá rendezte: dr. Veress Vilmos keresk. akad. tanár. A mű hasznos és használható volta mellett bizonyít az, hogy most második kiadásban jelent meg. Ára 40 kr. — A z E v a n g. l e l k e s z i T á r 1888-iki folyamata egy kötetben fog megjelenni Karácson előtti héten. Ára 3 frt, mi Sziládi László nyomdászhoz küldendő Kecskemétre. G.

KÜLÖNFÉLÉK.

Sociologia és theologia. Az unitáriusok londoni papnevelő intézetében Wicksteed ur, ez intézet egyik tanára, a beállott tanévben sociológiát fog előadni. Megnyitó beszédében érdekesen mutatja ki a sociologia és theologia közötti viszonyt s ebből kifolyólag előbbinek a theologiai tanfolyamban hasznát és szükségességét. „A keresztény pap feladata — ugy mind W. — két irányu. A mint a törvény két táblára iratott: ugy az evangeliumban is két parancsolat van. A zsidók ama közmondása, hogy nem könyörgés az, a melyben nincs emlékezet az Isten országáért, mélyen be kell hogy vésve legyen a ker. pap lelkébe is, midőn gondolattal, szóval és tettel az Isten országának megalapításán munkálkodik. Oly feladat ez, melynél a vallás és erkölcs egymással keznet kell hogy fogjanak és ha az erkölcs tanítása épp oly nélkülözhetlen a papra nézve, mint a vallás tanítása, ki kételkedhetnék azon, hogy kiképzésére szükséges ismernie a társadalom szervezetét, annak fejlődését és a társadalmi nagy intézmények jelentőségét? Mert az ember magaviselete — az erkölcstudomány tárgya — mindenütt a társadalmi viszonyokon nyugszik s a társadalmi intézményektől van föltételezve. Ama „categoricus imperativus“ formáját ugyan le lehet vonni az emberi természet alkotából is, de annak tartalmát az emberi társadalom viszonyai szabályozzák. És ha az erkölcsiség jövő tanítója és hirdetője, a jövő vezér és tanácsadó, kinek feladata lesz jellemeket formálni és a magaviseletnek állandóságot és erőt adni, ha a jövő prófétája, kinek szava az isten országának eljövételét siettetheti, tudni akarja mit cselekedjék, hogy másokat vezessen, teljesen ismernie kell azon társadalmi intézmények természetét és jelentőségét, a melyeken az ember egyéni élete minden időben nyugszik.“ Ezután a zsidó prófétákon elkezdve egész napjainkig feltünteti, hogy az egyházban mikor minő súlyt fektettek a társadalmi kérdésekre. Megemlékezik a reformátorokról is, a kik mindamellett, hogy a protestans reformatio elvei nem kedveztek a sociologia vallás-tudományi fejlődésének, mégis nem mulasztották el mindazon politikai és közgazdasági kérdésekkel foglalkozni, a melyek korukat érintették; sőt a történelemírók szerint Kálvin volt az első, a ki a kölcsön

után járó kamatot tudományosan védelmezte. „Mi nem azért veszünk vizsgálat alá -- mondja W. — valamely hitet, hogy annak hamis voltát kimutassuk, hanem hogy meggyőződjünk arról, ha vajjon igaz-e? Nem szabad visszaretennünk a mi elvünknek alkalmazásától. Hogy a biblia s egyedül a biblia a protestánsok vallása, ez a nézet rég megszűnt a mi jelmondatunk lenni. A biblia szava, hogy „Isten szeretet“, nem fog rajtunk segíteni, ha a józan ész és tapasztalat ennek ellene mondanak. Mi az egyház tekintélyszavát viaszautasítottuk és amaz egyházi tan, hogy Isten a maga jellemét és célját kijelentette, akkor, mikor az ige Jézusban testté lett, nem sokat fog rajtunk segíteni, ha nem tudjuk feltalálni, hogy ugyanazon jellem és ugyanazon cél a természetben és az emberben is kijelentve s napról-napra ismét megtestesülve vannak. Hol kell tehát keresnünk az isteni kijelentés hitelességét? Az emberi lélek nyilatkozataiban és az emberi élet állapotában. Megegyezik-e ezen két kijelentés egymással vagy egyik meghazudtolja a másikat? Ha ez nem kérdése a theológiának, ugy nem tudom, mi lehet a theologia. Ezen kérdésre adott felelettől függ, hogy Ormuzdban és Arimanban higyjünk-e, vagy a mi Atyánkban a menyben; ha vajjon egy Istent szájjal valljunk-e s a másikat életünkkel szolgáljuk, vagy szívvvel és lélekkel csak egy Istent kell-e imádnunk; vajjon a vallásos hit magas színvonalát elérjük-e azzal, ha fejünket meghajtva kiáltjuk: „Isten nagy és mi nem tudjuk őt felfogni s nem inkább megközelítjük-e azt, ha mélyebb ismerettel és tapasztalattal mindinkább meggyőződéssé válik bennünk az a hit, hogy Isten szeretet.“ „... A sociologia, ennél fogva, megfosztva a vallástól — így végzi megnyitó beszédét W. — szánandó tudomány, melynek semmi haszna nincs. A theologia megfosztva a sociológiától, nem érintkezik a jelen étellel s valótlansággal van tele. A kettőnek egyesülésétől függ az emberiség jövője, azon idő eljövetele, midőn az Ur ismerete, mint a viz a tengert, fogja elborítani a földet, a midőn ezen nem lesz zsarnok és nem lesz rabszolga.“ Sajnáljuk, hogy csak kivonatossan ismertethetjük Wicksteed tanár ur eme megnyitó-beszédét. De azt hisszük, hogy a közlött részletekből is kitünik, hogy a midőn W. ur az angol unitárius papnöveldeben a sociológiának előadását kezdeményezte, ezzel a theologiai tudományok közé egy oly tárgyat vezet be, melynek a papnövendékek bizony nem csekély hasznát vehetnék.

Simén-ünnepély. Elismerésre méltó munkát végzett a „G a g y és n y i k ó m e n t i u n i t á r i u s p a p i ö n k é p z ő k ö r“ a legközelebbi hónapokban. Egyszerű, de diszes emlékkövel jelölte meg sirját a tiz év előtt elhalt Simén Domokosnak, a ki theologiai tanárunk, folyóiratunk

szerkesztője és e mellett a szabadelvű protestáns irodalomnak tekintélyes bajnoka volt.

Folyó év április havában adakozásra hívta fel Simén tanítványait, tisztelőit és barátait az önképzőkör. Sietett leróni a kegyelet szent adóját első sorban ő maga és azután azok, a kikhez a felhívás eljutott. S így történhetett meg, hogy egy pár hónap alatt elérte célját a kis kör, s ünnepélyesen leleplezte a sirkövet Kis-Kadácsban f. évi szeptember 9-én.

Maga az ünnepély nagyon szépen sikerült. Udvarhelymegye tisztikara, élén derék alispánjával; rendkívül nagy és diszes közönség, nemzet és valláskülönség nélkül; az egyházkörök és iskolák küldöttségei, a papnövédek képviselői voltak jelen az ünnepélyen. Szeretett főpásztorunkat is csak hirtelen betegsége tartóztatta vissza a személyes megjelenéstől, a melynek pedig nagy örömmel néztünk eleibe.

Délelőtt 11 órakor kezdődött az ünnepély a sz.-kereszturi unitárius egyházkör dalköre alkalmi énekével. Megnyitó beszédet mondott Németh István siménfalvi pap. kinek az ünnepély indítványozásában és véghezvitelében nem kis része van. Érdekesen és hiven rajzolta Simén életét utóda Boros György theologiai tanár, ki a sirkőre tett adakozásokat legnagyobb részben gyűjtötte. S végül Szentkirályi Árpád köri felügyelő gondnok zárta be az ünnepélyt, s vette át az egyházkör nevében a sirkövet, mint köztulajdont. Szép jelét adták a tiszteletnek és kegyeletnek az Ürmösi fiuk, a kik tekintélyes összeget adtak a sirkőre, a melyet az ünnepélyen gyönyörű koszorúval diszítettek fel. Hasonló ehhez a papnövédek koszorúja is, melyet ők „a nagy theologus emlékére” hoztak. Előbb kell vala talán említenem az egyházkör dalkörének szabatosan előadott énekeit. Valóban bámulatos kitartással vezeti és szorgalommal tanítja Gyórfi Ferencz énlaki pap, a ki mindig maga jár elől jó példával a földrajzi távolsággal sokat küzdő tagoknak. A ki hallotta, bizonyára meglepéssel távozott el az ünnepélyről. Mindenki igazolva látta a római szónok mondását: „a z e l m u l t f á j d a l m a k e m l e g e t é s e g y ö n y ö r ü s é g e t o k o z.” Jól esik lelkünknek, hogy Simén halálával érzett fájdalomunkat mi is feljuttatva, a valláserkölcsei élet nagy igazságainak hirdetésére új erőt merithettünk.

Említésre méltó, hogy a sirkőre tett adakozások összege 293 frt 74 kr, melyből maga a kő 200 frttal, elszállítása, bekerítése és az ünnepély kiadásai 72 frt 44 krral fedeztettek. E szerint az alap még 21 frt 30 krral rendelkezik, a melyhez még 8 frt 30 kr ígéletben levő összeg számítandó. Ez alap rendeltetése felől még később fog az önképzőkör határozni.

Kinevezés. Zsakó István gyulafehérvári t. széki bíró, egyh. tanácsos, ugyanezen törvényszékhez elnökké neveztetett ki, mihez őszintén gratulálunk.

Felhívás lelkész és énekvezér atyánkfiaihoz! Tapasztalatom szerint, énekvezér, mint némely lelkész és más énekkedvelő atyánkfiai kezein több szép és alkalmas, hosszabb vagy rövidebb, egy vagy több versszakból álló oly újabb keletű halotti énekek forognak, a melyek halotti énekes könyvünkben nincsenek meg; annyira, hogy némely helyen ritka az oly temetési szertartás, a melyen könyörgés és szent beszéd között vagy utoljára ily énekek ne vétetnének használatba.

Halotti énekes könyvünkben az előforduló alkalmaknak megfelelő énekek — a könyörgés és szent beszéd közöttieket kivéve, melyekben csakugyan van hiány — a szükséges mennyiségben találhatók ugyan, de azért mégis szükségesnek tartanám, ha az ily. még napvilágot nem látott énekek közöltetve minden érdeklővel megismertetnének!

Azért, többek nevében, bátor vagyok felkérni mindazon énekvezér és más illető atyánkfiait, a kiknek kezén ily énekek vannak, sziveskedjenek azokat a Ker. Magvető szerkesztőségéhez közöltetés végett megküldeni. A Ker. Magvető szerkesztősége szives volt megígérni, hogy a használatra alkalmas ily énekeket beküldés esetében készséggel fogja közölni.

A mely közlendő ének valamely ismert más ének dallamával bír, az az ének elején a szokott módon megnevezendő; a melynek nem volna határozott dallama, az is közlendő, mert az, hiszem, hogy megtalálja dallamszerzőjét; és a melynek tán ismeretlen, de szép dallama volna, az lekottázva közlendő.

Ohajtandó volna, hogy énekszerzőink forditanának gondot vagy egy szép könyörgés és szent beszéd közötti halotti ének írására és közlésére is.

K o z m a D i m é n ,
f.-váraljai lelkész.

Midőn t. lelkésztársunknak e felhívását készséggel közöljük, egyzersmind a legmelegebben ajánljuk figyelembe. Mentsük meg emez énekeink közül a melyek jók, s tegyük közzé, hogy legyenek mindenki által használhatók. Lendítsünk énekgyűnkön ezáltal is; és másfelől meg új énekek szerzése által. Folyóiratunkban két jeles munkatársunktól már is több eredeti dicséret és átirt zoltár jelent meg. Növeljétek a chorust és „dicsérjétek őt huroknak zengésével és orgonákkal“, hogy készithessük elé az utját egy új énekes könyv kiadásának, mire az idők jele int.

S z e r k .

Papválasztás. A vargyasi eklekziába Kisgyörgy Sándor kénosi lelkész választatott meg ny. esperes Gyöngyösi István lemondásával üresedésbe jött állomásra. Szívünkben üdvözljük megérdemelt új állásán. Kisgyörgy előbbi eklekziájában közelismerést vivott ki s hisszük, hogy azt itt is megnyerendi. Kénosi lelkészszé meg a főt. püspök ur Lőrinczi István, kolozsvári isk. főnököt, szép reményre jogosító ifju barátunkat nevezte ki. Ezenkívül még két papváltozás történt ujabban: Városfalván és Csókfalván. Az elsőbe megválasztották Máté Sándor h. ujfalvi, az utóbbiba Fekete József szőkefalvi lelkészt, kiknek újabb állomásukon is sikert kívánunk működésükre.

Gyász hírek.

Széplaki Petrichevich Horváth Borbára nincs többé! F. évi sept. 16-án belmonostor-utcai lakásán jobb létre szenderült. Fájó érzéssel kísértük sirjába; de büszkeséggel emlékezünk róla. Ős unitárius főrangú családból származott, s a család legszebb erényeivel tündökölt. Életét, mely 74 évre terjedt, a testvéri szeretet, szívjóság, vallásosság és áldozatkészség cselekedetei töltik ki. Korán elhunyt testvére, P. Horváth Rozália, Kendefy Károlyné fiát, Kendefy Árpádot a legodaadóbb gondnal nevelte fel — kit nagy fájdalomra akkor vesztett el, midőn a legnagyobb örömét lelte benne, s többi testvéreinek családja is érezte az ő szeretete melegét. Áldozatkészségével meg az egyházban fénylett. Minden adakozásnál az első közt sietett megjelenni. Kolozsvári eklekziánkban egy szép urasztali takaróval és pohárral örökitette meg nevét. De a mi minden erényeinek koronája volt, az a mély valóság, az az igaz hit, mely őt annyira jellemezte; az a tiszta keresztény lelkület, mely valóban ritka. Halálát első sorban Petrichevich Horváth Gábor és Petrichevich Horváth Kálmán s családjuk és a kivel anynyi boldog órát töltött, az ő unokahuga, barátja: Gróf Kornis Zsigmondné szül. báró Györffy Berta fájlalják. Legyen a hant könnyű az áldott nő porai felett!

Kovács Mihály kissolymosi unitárius lelkész, keresztur-köri esperes oct. 4-én, 74 éves korában, elhalálozott. Feltűnést nem kereső, de hiven munkáló szolgája volt az Urnak. Vallásközönségünk egy rendithetlen bajnokát, az egyházkör papjai jó kartársat, barátot és előljárót s hivi szeretett jó papot vesztettek benne. Nagy családot hagyott hátra, s Imre flának, ki papnövendék, nemes példát. Legyen áldás emléken!

„Unitáriusok Magyarországon a XVI. és XVII-ik száz évben“ című Kanyaró Ferenc által irt értékes tanulmányok folytatását a főtanácsról adott közlemények miatt a következő füzetre kellett halasztanunk.

A „Keresztény Magvető pártolói“ közé ujabban egy magát megnevezni nem akaró 100 frt befizetésével állandó pártolónak lépett be. Fogadja legmelegebb köszönetünket!

ARANYKÖNYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM

5-ik tanári székére tett adakozások.

VI. Közlemény.

I. Tökét.

a) *Kötlevélben.*

Mikó Dezső Abrudbánya . . . . . 50 frt.

b) *Kézpénzben.*

Egy magát megnevezni nem akaró	400	frt.
Bordosi ekkla	5	r
Vajda Mihály Bodosról	1	"
Izsák Albert Ravából	1	"
Rédiger Géza lelkész	1	r
Damokos Árpád postamester	2	r
Id. Gálfalvi István lelkész	1	r
Kovács Dénes Zilah	10	r

Összesen : 421 frt.

2. Évenként ígértek.

a) *5 évig.*

	frt	kr	frt	kr
Szt.-Abrahámi ekkla	à 10	—	=	50 —
Ágh Mihály	à 1	—	=	5 —
Keresztély Márton	à 1	—	=	5 —
Id. Lőrinczi Zsigmond	à 1	—	=	5 —
Lőrinczi Domokos	à 1	—	=	5 —
Lőrinczi Dénes	à 1	—	=	5 —
Lőrinczi Mihály	à 1	—	=	5 —
Lőrinczi Péter	à 1	—	=	5 —
Bodó János	à 1	—	=	5 —
Benedek János 3 évre	à 1	—	=	3 —

Összesen : 19 — = 93 —

b) *10 évig*

Péterfi Mihály . . . . . à 2 — = 20 —

BENCZÉDI GERGELY,
közpénztárnok.

ALAPITVÁNYOK.

Kovács Dénes bágyoni nagybirtokos és egyh. tanácsos, ki a múlt évben örököltette meg nevét főtanodánknál tett szép alapítványával, most megint ujjab jelét adta áldozatkészségének a kövendi és bágyoni ekklézsiák részére tett adományai által.

ALAPITVÁNYI OKIRAT.

Annak emlékére, hogy Kövenden születtem, az ottani unitárius egyház-község pénztárába folyó 1888-ik évi július 1-től kamatozó 5% magyar járadék kölcsön-kötvényben 1000, azaz egyezer frt alapítványt teszek ily feltételek alatt:

1-ször: Ez alapítvány az egyház vagyonától elkülönítve kezelendő.

2-ször: Minden év karácson másod napján, vagy azt követő ujév első napján az egyház elöljárósága által, a T. lelkész ur elnöklete alatt addig elkészített másolat alapján, az egyházközség legszegényebb sorsu tehetetlen öregei, özvegyei és árvái között az egyezer forint kamatja osztassék ki abban az arányban, a mint az illetők sorsa igényli.

3-szor: Ha netalán az állampapír átváltoztatása szükségessé válna — az abból eredő hiány a kamatból pótolandó, hogy az alapítvány összege kevesebb ne legyen.

Remélem és felteszem, hogy a kezelést az egyház kebli előljárósága szívesen megteszi.

Bágyon, 1888. augusztus 20.

KOVÁCS DÉNES.

Ez alapító levél bejelentése végett Gál Lajos lelkész a kebli tanácsot összehíván, melynek tagjai a szép alapítványt nagy hálával s valódi meghatottsággal fogadták, s meghatározták, hogy az ekklézsia nevében a nemeskeblű adományozónak a lelkész s gondnokok egy köszönő iratot vigyenek Bágyonba személyesen, a mi meg is történt.

Bágyoni nagybirtokos tekintetes Kovács Dénes ur, vallásos buzgóságának és áldozatkészségének követésre méltó jelét adta, a midőn a bágyoni unitárius szent ekklézsia papi és mesteri kepe-megváltási alapjának gyarapítására ajándékozott, örök időkre egy darab erdőt; — ujabban, még 1882-ben önköltségén neje, Bencze Anna ő nagyságával, készítettett nevezett ekklézsiánk urasztalára egy szépen aranyozott urvacsorai poharat 45 frt értékben; — továbbá 1883. évtől fogva adta és továbbra is adni ígérte Husvét, Pünköst és Karácson ünnepén az ur asztalára szükséges kenyeret és bort.

Midőn ezen kegyes és jó teteményekért az ekklézsia nevében hálás köszönetünket kifejezzük, — egyszersmind óhajtjuk, hogy az Isten tekts. Kovács Dénes urat szeretett nejével, kegyes áldozattételeik forrásainak gyarapítására egyházunk kebelében még sokáig éltesse.

Bágyonban, 1888. szeptember.

BARRA JÓZSEF m. p.
egyh. gondnok.

FODOR ANDRÁS, m. p.
unitár. isk. tanító.